Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakanî

Hasan ÇİFTÇİ
Doç. Dr.
Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
hciftci62@hotmail.com

Özet

[Hasan Çiftçi, "Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakanî", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, ss. 565-590]

Şeyh Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ahmed Harakânî (ö. 425/1033) tasavvufun temel taşlarından biridir. Başka sûfî müellifler gibi onu devrin *kutb*u olarak gören ünlü sûfî Mevlâna Celâleddîn Rûmî (ö. 670/1271), *Mesnevî*'nin birçok yerinde ondan saygıyla söz etmiş ve onun bazı sözlerini, kerametlerini ve menkıbelerini anlatmış ve yorumlarda bulunmuştur. Mevlâna'nın şeyhi Şems-i Tebrîzî (645/1247'de kayboldu) de *Makâlât*'ında ondan saygıyla söz etmiş ve onun bazı sözlerini dile getirmiştir. Bu yazıda adı geçen iki ünlü sûfînin Şeyh Harakânî'in şahsiyeti hakkındaki fikirleri, tasvirleri ve ondan naklettikleri sözler incelenmeye çalışılacaktır .

Anahtar kelimeler: Ebu'l-Hasan Harakânî, Mevlâna Celâleddîn Rûmî, Şems-i Tebrîzî, Bâyezîd, Harakânî'nin hanımı, Harakânî ve aslan, Üveysîlik.

Giriş

Hicrî IV. (X.) asrın ikinci yarısı ile V. (XI.) asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî (352-425/352-1033) tasavvufun temel taşlarından biri olarak bilinir. Ferîduddîn 'Attâr (ö. 587?/1190?), Mevlâna Celâleddîn (ö. 670/1271), 'Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1492) ve benzeri en ünlü sûfî müellifler, daima Harakânî'den büyük bir saygıyla söz etmiş, eserlerinde onun sözleri, kerametleri ve menkıbelerine yer vermek sûretiyle, onun hatıralarını canlı tutarak müritlere ve gelecek nesillere aktarmaya çalışmışlar. Özellikle Mevlâna Celâleddin, *Dîvân-i Şems*'ten başka *Mesnevî*'sinin muhtelif yerlerinde, Ebu'l-Hasan'ın büyüklüğünü dile getirmiş, hakkında olağanüstü tasvirlerde bulunmuş, bazı sözlerini ve menkıbelerini anlatarak yorumlarda bulunmuştur.

Mevlâna'nın şeyhi Şems-i Tebrîzî (645/1247'de bir daha görülmemek üzere ortadan kayboldu) de *Makâlât*'ında çeşitli vesilelerle bazen ismini anarak bazen de kapalı olarak birkaç yerde Harakânî'den söz etmiş ve ona ait bazı sözleri dile getirmiştir. Mevlâna açısından mânevî olarak her şeyin üstünde bulunan mürşidi Şems'in Harakânî'ye bakışı, kendisini de etkilediği şüphe götürmez. Dolayısıyla Mevlâna'nın Harakânî hakkındaki tasvirleri ve yorumlarına geçmeden Şems'in

Makâlât'ında bu zatla ilgili aktarılanlara bakmak gerekir. İlave olarak bu eser zaman bakımından *Mesnevî*'den öncedir.

I. Mevlâna'nın mürşidi Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlât*'ında Ebu'l-Hasan-i Harakânî

Nâşiri ('Ali-yi Furûgî)'nin mukaddimesinde işaret ettiği gibi, *Makâlât-ı Şems* adıyla bilinen eseri, kitap yazmaya ve ilme karşı olan ve "Yazıya tâbi olan sapıtmıştır"[1] diyen Şems'in kendisi kaleme almamıştır. Ancak hicrî 642-643 (1244-1245) ve 644-645 (1246-1247) tarihleri arasında Konya'da ikamet ettiği sırada sohbet ve vaaz meclislerinde söylediği sözler, başkaları tarafından not edilerek *Makâlât* adıyla bir araya getirilmiştir.[2]

Harakânî'yi "büyük er"[3] olarak anan Şems, aşağıdaki mevizede adını vermeden onun, aslana binmesi menkıbesinden iktibasta bulunur. İleride bu yazıda da görüleceği gibi, bu menkıbe müridi Mevlânâ tarafından ayrıntılı olarak işlenmiştir:

> "Ey Allahım! Kavmimi hidayete erdir, onlar bilmezler"[4] söylenmemiş olsaydı, Mustafa'nın kafasına işkembe koyan Ebû Cehil'in eli kurumaz mıydı veya şişmez miydi? Sonuç olarak onların (Kureyş'in) yolu üzerinde bulunan piyadesiz süvari (Hz. Peygamber) için şu vardır ki ona edepsizlik yapana derhal belâ gelir. O halde azametinden dolayı insanların ve meleklerin kendisi için yeryüzünde merdiven diktikleri bir er nasıl olur? Onun sözüne hayran olurlar; örneğin cambazlık yapan birinden, ipin uzunluğu, onun kahramanlığı ve cesareti için halk hayran kalır. Seyircilerin kalbi hafifler ve gevşer; özellikle kara aslana binmiş ve merkebin başına vururcasına korkusuzca aslanın başına vuran bir kimseyi seyrederken!"[5]

Burada aslana izafe edilen *kara* nitelemesi, ileride de fark edileceği gibi, varyantların hiçbirinde yer almadığını belirtmekte fayda vardır.

Şems bir yerde de Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/ 848 veya 261?/ 875?)'nin, Harakân köyü yakınından geçerken, doğmadan önce Ebu'l-Hasan'la ilgili ileri sürmüş olduğu meşhur öngörüyü kısaca anlatmıştır. İleride bu yazıda görüleceği üzere, aynı şekilde müridi Mevlâna da konuyu ayrıntılı olarak anlatmış ve çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Şems der ki:

> "Sonuç olarak Bâyezîd'i tam evliyâdan saymazlar; çünkü o sâdık derviş onun mezarı başından geçerken, parmağını ısırarak dedi: 'Ah! Bu dervişle Allah arasında bir perde kalmıştır!' Bu Bâyezîd -Allah ruhunu kutsasan- Harakân köyünden geçerken şöyle demişti: 'Yüz elli yıl[6] sonra, bu köyden beş derece benden üstün olan bir er çıkacak.' Öyle oldu. Aynı tarihte Ebu'l-Hasan-i Harakânî ona mürit oldu ve onun türbesi başında hırka giydi."[7]

---

1 Şems-i Tebrîzî, Makâlât-i Şems-i Tebrîzî, nşr. Muhammed 'Ali-yi Furûgî, Tahran 1369 hş., muk., s. 18.

2 Aynı eser, I, muk., s.18-19.

3 Aynı eser, II, 111.

4 Bu dua Hz. Peygamber'in sözü olarak bilinir. Bk. a.g.e., I, 402-403.

5 A.g.e., I, 78. Velîlerin aslana binmesinin mânası ve Mevlâna'nın, Harakânî'nin bu özelliği hakkındaki yorumu bu yazıda ileride gelecektir.

6 İleride görüleceği gibi bu süre aynı menkıbeyi zikreden Mevlâna ve diğerlerinde farklıdır. Ayrıntılar için bk. Hasan Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, Ankara 2004, s. 78 -87.

7 Şems-i Tebrîzî, Makâlât, I, 117. Bu derviş Harakânî olabilir mi? Çünkü Tezkiretu'l-evliyâ'nın müellifi 'Attâr, onun, mânevî mürşidi Bâyezîd hakkında söylediği şu sözü naklederek şaşkınlığını dile getirmiştir: Ebu'l-Hasan dedi: "Eğer insanlar, 'Bâyezîd'in mertebesine ulaştı da saygısızlık yaptı,' demelerinden çekinmeseydim, Bâyezîd'in Allah'a karşı söylemiş ve düşünmüş olduğu her şeyi size söylerdim." ('Attâr der

Şems bir yerde de Gazneli Sultan Mahmud'un Şeyh Harakânî'yi ziyareti menkıbesini[8] kısaca anlatmıştır:

> "Şeyh Ebu'l-Hasan, büyük bir er idi; Sultan Mahmud -Allah onu bağışlasın- zamanında yaşadı ve o da uyanık ve (hakikate) tâlip idi. Şeyhi kendisine anlattılar; o da hizmet ve niyazda bulunmak için ona geldi. Şeyh ona fazla iltifatta bulunmadı. Dedi: 'Siz sultanı karşılamak için dışarı çıkmadınız!' (Şeyh) 'Biz dinin sultanı ve hakikatin sultanı müşahedesi hizmetinde olduğumuz için yetiştiremedik' diye cevap verdi. Sultan Allah, 'Allah'a Resûl'üne ve emir sahiplerine itaat ediniz'[9] diye buyurmuş dedi? 'Ey İslâm padişahı! 'Allah'a itaat ediniz' zevki bizi öyle kuşattı ki âlemde Resûlün bulunup bulunmadığından bile haberimiz olmadı; üçüncü mertebe (emir sahipleri)'den nasıl haberdar oluruz?' Sultan ağladı ve eli titrediği halde, şeyhin elini tuttu, öptü."[10]

Bu menkıbede yer alan Harakân'nin "Ey İslâm padişahı! 'Allah'a itaat ediniz' zevki bizi öyle kuşattı ki âlemde Resûl'ün bulunup bulunmadığından bile haberimiz olmadı…" şeklindeki cevabı bazı sûfiler tarafından eleştirilmiştir.[11] Ancak Harakânî'nin çağdaşı 'Abdulkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072), onun adı geçen cevaba benzeyen, "Lâ ilâhe illâ Allah'ı kalbin derinliklerinden, Muhammed'un Resûlullâh'ı kulağın dibinden söylerim." tarzındaki sözünü şöyle yorumlayarak kendisini savunmuştur:

> "Bir kimse bu sözün zâhirine bakarak onun şeraiti küçük düşürdüğünü sanır. Fakat gerçek öyle değildir. Zira hakikatte *mâsivâ*yı (Allah'ın dışında her şey) Hakk'ın kadrine ortak yapmak, gerçekte küçük düşürmek sayılır en doğrusunu Allah bilir".[12]

Menâkibu'l-'ârifîn'in müellifi Şems-i Tebrîzî'nin, Harakânî'ye ait olup miraç tecrübesini işaret eden şu sözü söylediğini kaydetmiştir:

> "Bir ayağımı arşın üzerine koydum, ikincisi yerin en dibindeydi; dilek kapısı kapalıydı; niyaz eşiğine inmedikçe kapı asla açılmadı; niyazdan daha üstün ibadet yoktur."[13]

II. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde Ebu'l-Hasan-i Harakânî

---

ki) Tuhaf olanı şudur ki ondan naklettiklerine göre, demiştir ki: "Bâyezîd'in düşünceyle vardığı yere, Ebu'l-Hasan ayakla varmıştır." Ferîduddîn 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, nşr. R. Nicholson, Dunyâ-yi Kitâb, Tahran 1370 hş.,II, 223.

8 Bu konunun ayrıntıları için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 148-154.

9 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ 59.

10 Şems-i Tebrîzî, Makâlât, II, 111. Aynı menkıbe biraz daha ayrıntılı olarak Mevlâna ve Şems'i yakından ilgilendiren Menâkibu'l-'ârifîn'de yer almıştır. Ahmed Eflâkî, Menâkibu'l-'ârifîn, nşr. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1980, I, 252.

11 İmam-i Rabbânî diye ünlü Ahmed Fârûk-i Serhendî, Mektûbât'ında (152. mektup) Şeyh Harakânî'nin Sultan Mahmud'un elçisine söylediği bu sözünü eleştirerek şöyle der: "… Bu sözü ile Hazreti Şeyh, Allah'u Sübhânehu'ya itaati, Resûl'e itaatin gayri saydı. Ki bu kelâm: İstikametten uzaktır. Hâlleri istikamet üzere olan meşayih, bu gibi sözleri söylemekten sakınırlar. Bilirler ki: Hakk'a itaat, Resûl'üne itaattir. Hem de şeriatin, tarikatın, hakikatin bütün mertebelerinde. Şuna da inanılır ki: Resûl'üne itaat olmadan Sübhan Hakk'a itaat davası, aynı dalâlettir." İmam-ı Rabbânî, Mektûbat-ı Rabbânî, çev. Abdukadir Akçiçek, İstanbul 1988, I, 357-58.

12 Bk. 'Abdulkerîm Kuşeyrî, Tercume-i Risâle-i Kuşeyriyye, nşr. Bediuzzamân Furûzânfer, Tahran 1967, s. 425; er-Risâletu'l-Kuşeyriyye'nin Arapça'sında Ebu'l-Hasan'ın nisbesi, el-Hazafânî şeklinde yer almış. Bk. Abdulkerîm el-Kuşeyrî, er-Risâletu'l-Kuşeyriyye, nşr. Abdulhâlim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire 1966/ 1385, II, 518.

13 Eflâkî, Menâkibu'l-'ârifîn, II, 682. Harakânî'nin miracı ima eden benzer sözleri için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 165 vd.

II. 1. Mevlâna'ya Göre Harakânî'nin Mânevî Mertebesi

Mevlâna Celâleddin şiirlerinde (*Dîvân-i Kebîr/Dîvân-i Şems*) ve özellikle *Mesnevî*'sinde muhtelif vesilelerle bazen ismini anarak bazen de kapalı olarak birçok yerde Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî'den söz etmiştir. İleride de görüleceği üzere, özellikle *Mesnevî*'de iki menkıbesini serbest bir tarzda ayrıntılı olarak nazma çekmiş ve çeşitli yorumlarda bulunmuştur. Bu yazının temel amacı da, Mevlâna'nın söz konusu iki menkıbeyi yorumlaması ve vermek istediği mesaj olacaktır.

Mevlâna Şeyh Harakânî'yi, tasavvufta mânevî âlemin en yetkili yöneticisi olarak bilinen, "Ülkenin kutbu"[14], "şah, güneş, Hakk'ın nuru, sonsuz nur" vs. en üstün sıfatlarla anmış bazen de Hz. Nuh ve Hz. İbrahim gibi peygamberlere benzetmiştir.

Hatta *Mesnevî*'nin şârihi ünlü şarkiyatçı R. Nicolson'ın kanaatine göre, Mesnevî'de *Şeyh-i dîn* (Dinin şeyhi) lakabının umumî mânada geçtiği yerlerde, Şeyh Harakânî kastedilmiştir. Ancak bazı müelliflerin de kaydettiği gibi Mevlâna'nın, bu lakabı (Şeyh-i dîn), Harakânî'nin dışında örneğin, mürşidi Şems-i Tebrîzî ve başkaları için de kullandığı anlaşılmaktadır.[15]

Nitekim Mevlâna, aşağıdaki beyitte Harakânî'yi ziyarete giden müridinin diliyle, Harakânî'yi *Şeyh-i dîn* şeklinde anmıştır.

"Böyle bir kadını *Din şeyhi*, neden evde yar ve arkadaş tutuyor?[16]

Ancak Nicholson, *Mesnevî*'nin aşağıdaki beytinde geçen *Şeyh-i dîn*'den de kasıt Şeyh Harakânî olduğunu belirtmiş ve beyitteki, "Mâna Allah'tır" ifadesinin, Harakânî'nin bir sözüyle irtibatlı olduğunu işaret etmişse de, onu buradaki görüşünde isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Âlemlerin Rabbi'nin denizi Din şeyhi "Mâna, Allah'tır" dedi.[17]

Çünkü bu beyitteki "Mâna Allah'tır" ifadesi, Mevlâna'nın şeyhi Şems'in şu cümlesinden iktibastır:

> "Diri Allah'a sahibiz, ölmüş Allah ne işimize yarar? Mâna Allah'tır. "Allah sözünden caymaz" şeklinde söylediğimiz mânadır."[18]

---

14 Kutb/kutub: Arapça bir kelime olup çoğulu aktâb'dir. Tasavvuf ehline göre, velîler zümresinin başkanı, insân-i kâmil ve hakikat-i Muhammediyye anlamına gelen kutub, her zaman var olup evreni düzene koyup yöneten, Allah'ın en büyük mânevî velîsi demektir. Kutbun yönetimi altında bulunduğuna inanılan çeşitli velî gruplarının her birinin başkanına da kutb adı verilir. Dolayısıyla en baştaki zat kutbu'l-aktâb adıyla anılır. Kutb varlık âleminde, bedendeki ruh hükmündedir. Mahlûkatın irşadı ve hidayeti kendisine verilen kutb, arştan ferşe kadar tasarrufta bulunarak âlemde her şeyi o idare eder. Kutb inancına ilk defa Muhammed b. Ali el-Kettânî'de (ö. 322/934) ve ayrıntılı şekilde de İbn Arabî ve izleyicilerinde rastlandığı belirtilmiştir. Harakânî'nin mânevî şeyhi Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Abdülkâdir-i Geylânî vs. kutp olarak bilinirler. Bir kısım sûfilerin kutub inancı ve ona yükledikleri roller, bazı âlimlerin eleştirilerine de sebep olmuştur. Bk. Ateş, Süleyman, "Kutub", DİA, XXVI, 498-499; Seyyid Ca'fer-i Seccâdî, Ferheng-i Lugât ve Istılâhât ve Ta'bîrât-i 'İrfânî, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran 1350 hş., s. 378-78; Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1995, 325-26; Muhammed Ali Tehânevî,Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn, İstanbul 1984, I, 146-148; Kerîm-i Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, İntişârâti Ittılâ'ât, Tahran 1382 hş., VI, 572; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 460-62.

15 Mesnevî'nin şârihlerinden Sûdî'ye göre bu ifade (Şeyh-i dîn) Sadreddîn Konevî; Ankarevî'ye göre Muhyeddîn İbn Arabî'dir; Makâlât-i Şems-i Tebrîzî'nin nâşirine göre, Şems-i Tebrîzî'dir. Bk. Makâlât, I muk. s. 34

16 Kerîm-i Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 572-73.

17 Bk. Nicholson, Reynold Alleyn, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, trc. Hasan Lâhûtî, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, Tahran 1378 hş., I, 451 krş. II, 958; Muctebâ Mînovî, Şerh-i Ehvâl ve Ekvâl-i Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran 1372 hş., s. 100. Harakânî'nin ilgili sözü şudur: Arşın çevresine varınca melekler: "Biz (Allah'ın) yakınlarıyız ve masumuz", diye övünerek beni karşıladılar. Ben de dedim ki: "Biz de bizzat Allahîyanız. Bunun üzerine hepsi utandılar, şeyhler de onlara verdiğim cevaba, sevindiler. Bk. Tezkiretu'l-evliyâ, II, 212; krş. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, I, 451 krş. II, 958.

18 Şems-i Tebrîzî, Makâlât-i Şems, I, muk. s. 34.

Mevlâna *Mesnevî*'nin aşağıdaki beytinde de Şeyh Ebu'l-Hasan'ın adını anarak onun bir şathiyesine işaret etmiştir:

> Bazen sana, Ebu'l-Hasan sarhoşluktan dolayı der: "A yaşı küçük, a dili kaygan."[19]

Nitekim 'Aynu'l-Kuzzât-ı Hemedânî (ö. 525/1130) adlı sûfî müellif, *Temhîdât* adlı eserinde Harakânî'ye aşağıdaki şathiyeyi nisbet ederek yorumlamıştır:

> "Ebu'l-Hasan-i Harakânî'nin söylediği şu sözün elinden kurtulmak nasıl mümkün olur? Ne dedi? Dedi":
> "Ben Rabbimden iki sene, iki yaş küçüğüm."
> "O benden iki sene büyüktür, benden iki yaş öndedir; yani benim iki senem ondan eksiktir ve ben iki yıl ondan küçüğüm. Her bir saat bir gündür, zira (Allah der:) 'Şüphesiz ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir.'"[20]

Nichoson'ın da işaret ettiği gibi, *Mesnevî* (İkinci defter, beyit 3764)'de yer alan aşağıdaki beyitte:

> Bir arşınlık yolla o tarafa yürüyünce, *kutb*un adımı mesafesince yürümüş olursun.[21]

Hem Bâyezîd'in şu sözüne, "Her ne varsa iki adımla elde edilir: Birini nasiplerine atar, diğerini de Allah'ın buyruklarına; o birini kaldırır ve diğerini atar"; aynı şekilde hem de Ebu'l-Hasan'ın, "Allah'a varmak için yedi yüz bin sonsuz merdiven dayadım; merdivenin ilk basamağına ayak basınca Allah'a ulaştım." şeklindeki sözüne işaret edilmiştir.

Yani vuslat, talepten öncedir.[22]

Necmeddîn-i Râzî (ö. 654/1256)'nin, mürit olmakla ilgili Harakânî'den naklettiği aşağıdaki söz de aynı anlamı ifade eder:

> Râzî der: "Bil ki irâde büyük bir zenginliktir, bütün mutlulukların tohumudur ve irâde beşerî sıfatlardan değildir, aksine Hakk'a mürit olma sıfatı nurlarından bir parıltıdır. Nitekim Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî şöyle der":
> "O istediği için biz de istedik. Müritlik Hakk'ın zâtının sıfatıdır ve Hakk Teâla bu sıfatla kulun ruhuna tecelli etmedikçe irâde nurunun aksi kulun kalbinde ortaya çıkmaz; o kul mürit olmaz."[23]

Fakat her nedense beyitteki "*kutb*un adımı mesafesi" ibaresi pek dikkat çekmemiştir. Oysaki Şeyh Harakânî, müridi Hâce Abdullah-i Ensârî (ö. 481/1089) tarafından "zamanın gavsı"[24], 'Attâr tarafından "âlemin evtâd ve abdâlı kutbu…"[25] ve

---

19 Bk. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, II, 598-600; krş. Mînovî, Şerh-i Ehvâl ve Ekvâl-i Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, s. 100; krş. Mesnevi-yi Ma'nevî, s. 148.

20 'Abdurrefî'-i Hakîkat, Nûru'l'ulûm Kitâbî Yektâ ez 'Ârif-i Bîhemtâ Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, İntişârât-i Kitâbhâne-i Behcet, Tahran 1369 hş., s. 299. Sözün son kısmı Kur'ân, Hac sûresi 47. âyetin bir kısmından oluşmaktadır. Âyetin tamamının meâli şöyledir: "(Resûlüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Şüphesiz ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir."

21 Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, II, 947; Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, II, 920.

22 Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, II, 947; krş. 'Attar, Tezkiretu'l-evliyâ, I, 165, II, 226. 'Attâr diyor ki: "Bunun anlamı şudur: Bir adımla Allah'a ulaşmak yakın olmak nedeniyledir ve bunca merdiven dayamak, yaklaşmaya çalışmaktır. Sanki Allah'ın nurunda bir yolculuktur, Allah'ın nuru sonsuzdur. Tezkiretu'l-evliyâ, II, 226.

23 Necmeddîn-i Râzî, Mirsâdu'l-'ibâd, nşr. M. Emin Riyâhî, Tahran, 1374 hş., s. 49, 250, 330.

24 Gavs: Tasavvuf ehline göre, özellikle kendisine sığınıldığı ve ondan yardım istendiği zaman kutba gavs denilir. Bazısına göre de gavs kutb'dan sonra gelir veya onun yardımcısıdır yahut ondan ayrıdır. Bk. Tehânevî, Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn, II, 1453-54; Ferheng-i 'İrfânî, 1350 hş., s. 252; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 287-89; Hâce Abdullah-i Ensâri-yi Herevî, Tabakâtu's-sûfiyye, nşr.

daha önce işaret edildiği gibi, Mevlâna tarafından da, "Ülkenin kutbu"[26] şeklinde nitelendirilmiştir. Kanaatimce Mevlâna, burada ayrıca bir *kutb* olarak gördüğü Şeyh Harakânî'nin tasarrufunu, onun aşağıdaki sözüne göndermede bulunarak işaret etmek istemiştir:

> "Allah bana öyle bir ayak verdi ki, bir adımda arştan yerin en dibine gittim ve yerin en dibinden arşa geri geldim; sonra hiçbir yere gitmediğimi anladım. Allah nidâ etti: 'Ben böylesi ayağı olan kimsenin kölesi olurum; onun nereden gelmiş olduğunu (var hesap et)?'"
>
> "Ben de dedim ki: Uzun sefer de biziz, kısa sefer de biziz, nice zamandan beri kendi peşimde dolaşır dururum!"[27]

Mevlâna *Dîvân*'ında da defalarca Şeyh Harakânî'ye veya kendisiyle ilgili herhangi bir meseleye yahut niteliğe işarette bulunmuş veya açıkça onun adını zikretmiştir. Konuyla ilgili beyitlerden biri şudur:

سیمرغ هوای ما ز قاف آید
دام شبلی و بوالحسن گردد

> Heves devlet kuşumuz, Kaf dağından gelecek, Şiblî ile Ebu'l-Hasan'ın tuzağına av olacak.[28]

Beyitte Harakânî'nin şu sözüne gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah-i Ensârî der: "Harakânî bana dedi ki: 'Ebû Abdullah-i Dûnî'nin şakirtlerinden biri bana dedi: Şeyh'imiz mest olarak yaşadı ve mest olarak öldü".

Ensârî, "Onun o şakirdi doğru mu söyledi? deyince, Harakânî ben de ona: 'O, Ebû Bekir Şiblî miydi ki, mest yaşadı da mest öldü; çünkü Şiblî'nin yanımda havada raks ederek, bana şükrettiğini gördüm' diye cevap verdim dedi."[29]

Daha önce işaret edildiği gibi, Mevlâna'nın Harakânî hakkındaki kanaatleri ve etkileyici tasvirleri, onunla ilgili naklederek yorumladığı iki menkıbede daha ayrıntılı olarak göze çarpar. Onlardan biri, yekdiğerini asla görmemiş olan Harakânî ile Bâyezîd-i Bistâmî arasındaki mânevî/ruhânî ilişkiyle ilgilidir. Diğeri de Harakânî'nin huysuz hanımı ile müridi arasında geçen hikâye ile ilgilidir. Şimdi sırayla olara bakalım.

II. 2. 1. Mesnevî'de Bâyezîd ile Harakânî arasındaki Ruhânî Terbiyeyle İlgili Menkıbe

Şeyhi Şems-i Tebrîzî'nin kısaca değindiği, Bâyezîd-i Bistâmî'nin, Ebu'l-Hasan-i Harakânî'nin geleceği ve iki zatın arasındaki ruhânî terbiyeyi ve mânevî ilişkiyi anlatan menkıbeyi, Mevlâna, *Mesnevî*'de ayrıntılı olarak ve hatta yer yer yorumlarda bulunarak nazma çekmiştir. Ek olarak bu vesileyle Harakânî'nin mânevî şahsiyetinin yüceliğini anlatan çok ilginç tasvirlerde bulunmuş ve edebî yeteneğini de göstererek Harakânî'nin

---

Abdulhay Habîbî, Kâbul 1341 hş. baskısından ofset olarak İntişârât-i Furġî Tahran 1380 hş., s. 510; Ensârî der: "O ümmî idi el-hamdu lillâh (الحمد لله) diyemiyordu [çünkü el-hemdu الهمد‎ şeklinde okuyordu] ama o, zamanın efendisi ve gavsı idi. Konuyla ilgili ayrıntılar için bk Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 100 vd.

25 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 201.

26 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 572.

27 Mesnevi-yi Ma'nevî, s. 334; 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 226. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 166 vd.

28 Mevlâna Celâleddîn, Kulliyât-i Dîvân-i Şems, nşr. Bedi'uzzamân Furûzânfer, Neşr-i Rebî', Tahran 1374 hş., I, 287; krş. Mevlâna Celâleddin, Dîvân-ı Kebîr, çev. Abdulbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı/1387, 1992 V, 268. Ebu'l-Hasan'ın geçtiği beyitler için bk. Kulliyât-i Dîvân-i Şems, I, 553 (1433. gazel), 554 (1343. gazel), 673 (1790. gazel), 677 (1795. gazel), II, 756 (2012. gazel), 913 (2459. gazel), 918 (2469. gazel), 1024 (2758. gazel)

29 Ensâri-yi Herevî, Tabakâtu's-sûfiyye, s. 473.

yaşamından bazı etkili sahneleri başarılı bir ressam gibi okuyucunun zihninde tablolaştırmıştır.

Mevlâna ve Şems'ten önce aynı menkıbeyi 'Attâr, *Tezkirutu'l-evliyâ*'da ve kimliği meçhul müellif de *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'da anlatmış ve bunlardan sonra yazılmış olan birçok eserde de yer almıştır. Mevlâna'nın, *Tezkiretu'l-evliyâ* ve *Nûru'l'ulûm*'dan istifade ettiği ve bu vesileyle kendi tasavvufî fikirlerini açıklamak için, birtakım eklemelerde ve yorumlarda bulunduğu görülür. Çünkü ileride de görüleceği gibi, Mevlâna'nın varyantında bulunan, Bâyezîd'in öngörüsünde anlattığı Harakânî'nin fiziki özellikleri, tarihçilerin bu olayı kaydetmeleri, Bâyezîd'in türbesinin karla örtülmüş olması ve benzeri bazı hususlar, adı geçen iki eserdeki varyantlarda yer almamıştır. Aynı şekilde, adı geçen iki kaynağa göre Bâyezîd'in Harakân'da Ebu'l-Hasan'la ilgili gördüğü işaret *nur*dur, fakat Mevlâna'nın varyantında, Bâyezîd'in Harakânî ile ilgili gördüğü şey, onu mest eden hoş bir *koku*dur.

İleride satır aralarından da anlaşılacağı üzere, Mevlâna, *nur*u *koku*ya çevirmek ve hadis olarak bilinen, Hz. Peygamber'in, "Yemen tarafından Allah'ın kokusunu hissetmesi" sözü dayanak yapmak sûretiyle, muhtemelen bir taraftan sûfîlerin çok önemsediği Hz. Peygamber ile Uveys el-Karanî arasında mânevî ilişkiyi dile getirmiş; diğer taraftan da aynı ilişkiden hareketle, tasavvuf çevrelerinde, birbirini asla görmemiş veya zaman açısından cismânî olarak görüşmeleri imkânsız iki mürşidin mânevî ilişkilerini simgeleyen *Uveysî*liği izah etmeye ve tasavvufî anlayış içerisinde temellendirmeye çalışmıştır.

Önemli bir diğer nokta, tasavvufta bir hayli popüler olan ve bu alanla ilgili bazı meselelerin anlaşılmasına ışık tutan Harakânî ile Bâyezîd arasındaki ilişkinin ayrıntılarına girerek tasavvuf felsefesi açısından tahlil etmiş olmasıdır.

Varyantları arasındaki farklılıklar, Mevlâna'nın yaptığı eklemeler ve yaptığı yorumların daha net ortaya konması için, menkıbe, önce *Tezkiretu'l-Evliyâ* ile *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'dan verilecektir.

II. 2. 2. Menkıbenin *Tezkiretu'l-Evliyâ*'daki Varyantı

Naklederler ki, Şeyh Bâyezîd her yıl bir kez, Dehistân'da[30] şehitlerin mezarlarının bulunduğu kumlu tepeyi ziyarete gelirdi. (Bir defasında) Harakân'dan geçerken durdu ve (havayı koklayıp) nefes aldı. Müritler ona: "Ya şeyh, biz hiçbir koku hissetmiyoruz" dediklerinde: "Evet, ama ben bu vurguncular köyünden bir erin kokusunu koklamaktayım. Bir er gelecek, adı Ali, künyesi Ebu'l-Hasan, benden üç derece önde olacak, aile sıkıntısı çekecek, çiftçilik yapacak ve ağaç dikecek." dedi.

Naklederler ki, Şeyh (Ebu'l-Hasan) başlangıçta on iki yıl boyunca yatsı namazını Harakân'da cemaatle kıldıktan sonra, Bâyezîd'in türbesine yönelir ve Bistâm'a gelirdi, durup derdi ki: "Ey Allah'ım, Bâyezîd'e ihsan ettiğin hil'atten Ebu'l-Hasan'a da bir koku ver!" Ondan sonra geri döner, sabah vakti Harakân'a varırdı, yatsı namazı aptesiyle, Harâkan'da sabah namazı cemaatine yetişirdi.

Naklederler ki, vaktiyle bir soyguncu, izinin takip edilememesi ve anlaşılamaması için gerisine geri yürürdü. Şeyh (Ebu'l-Hasan) demişti ki: "Bu hadise peşinde bir soyguncudan daha eksik olamam."

Artık bundan sonra Bâyezîd'in türbesinden gerisin geri yürüyerek çıkardı; onun türbesine sırtını dönmezdi. Böylece on iki yıl sonra onun türbesinden ses geldi ki: "Ey Ebu'l-Hasan, (irşâd için) oturma zamanın geldi."

30 Birkaç köyün bulunduğu mıntıka. Bk., Ali Ekber Dihhudâ, Lugatnâme, XXIV, 455.

Şeyh: "Ey Bâyezîd, bir himmet lütfet ki, ben ümmî bir insanım; şeriattan bir şey bilmiyorum, *Kurân* okumamışım," dedi.

Bir ses geldi: "Ey Ebu'l-Hasan, bende olan ve bana verilen şey senin bereketinle verildi," dedi. Şeyh: "Sen benden yüz otuz küsur yıl önce yaşadın (bu nasıl olur?)" deyince: "Evet, doğrudur. Fakat ben Harakân'dan geçerken, Harakân'dan göğe doğru yükselen bir nur gördüm; dilediğim bir hacet, otuz yıl olmuştu hâlâ yerine gelmemişti. Gayıptan sırrıma nidâ geldi ki: 'Ey Bâyezîd, senin dileğinin yerine gelmesi için o nuru hürmetle şefaatçi yap,' dedi."

"Ey Allah'ım! O kimin nurudur?' deyince, gayıptan bir ses geldi ki: 'Ebu'l-Hasan dedikleri, has bir kulumun nurudur; senin isteğinin yerine gelmesi için o nuru şefaatçi yap.'"

Şeyh diyor ki: "Harakân'a varınca yirmi dördüncü günde *Kurân*'ın tamamını öğrendim."

Başka bir rivayette, Bâyezîd, "Fatiha'yı okumaya başla" dedi. Şeyh der: "Harakân'a varınca *Kurân*'ı hatmettim." şeklindedir.[31]

II. 2. 3. Menkıbenin *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'daki Caryantı

Menkıbeyle ilgili hikâye *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'da daha kısa olarak yer almıştır. Başka yerde incelendiği gibi, *Nûru'l-'ulûm*'un kendisi günümüze ulaşmamıştır. *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm* ise büyük bir ihtimalle hicrî VI. veya VII. yüzyılda Yahut daha önce yazılmış olmakla beraber, kesin olarak yazılış tarihi belli değildir.[32]

"Şeyh Ebu'l-Hasan ilk başta on iki yıl ve bazısına göre on sekiz yıl, sürekli şunu görev edinmişti: Yatsı namazını cemaatle kıldıktan sonra Sultanu'l-ârifin (Bâyezîd)'in türbesine yönelir gider, onu ziyaret eder ve oradan geri dönerek sabah namazına kadar kendi tekkesinde hazır bulunurdu; (her gece) üç fersah yol yürümüş olurdu. Bu süreden sonra Bâyezîd'in türbesinden bir ses: "İrşat için oturma zamanı geldi." dedi.

Ebu'l-Hasan, "Ey Şeyh, benim işime himmet lütfet ki, ben ümmî bir insanım; şeriatı bilmiyorum, *Kurân* öğrenmemişim, dedim", der. Yine ses geldi: "Bende olan ve bana verilen şeyin tamamı, senin bereketinle oldu."

"Ey Şeyh, sen iki yüz küsur yıl[33] benden önce yaşadın" dedim. "Bir vakit Harakân'ın yanından geçerken, bir nurun göğe doğru yükseldiğini gördüm; arzuladığım hâlde otuz yıl geçmişti yerine gelmeyen bir isteğim vardı; gayıptan bir ses geldi: 'Senin isteğinin yerine gelmesi için o nuru aracı yap' dedi."

"O kimin nurudur?" dedim. "Benim özel kullarımdan bir kulun sadâkat nurudur; adı Ali, künyesi Ebu'l-Hasan", diye cevap verdi. O hacetimi istedim, maksadım yerine geldi. Sonra bir ses geldi: "Ey Ebu'l-Hasan, de: '*E'ûzu billâh*.'"

Ebu'l-Hasan der: "Tekkeye varınca *Kurân*'ın tamamını hatmetmiş oldum."[34]

Görüldüğü gibi, *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'unki daha kısa olmakla birlikte, *Mesnevî*'den önce yazılmış olan iki eserdeki menkıbenin, varyantları arasında bazı ayrıntılar hariç pek fazla bir fark yoktur. Şimdi Mevlâna'nın anlatımına ve yorumlarına bakalım.[35]

---

31 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 201-202.

32 Ayrıntılar için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, 187 vd.

33 İki yüz küsur yıl ifadesi bir yanılgı olmalı. Çünkü Bâyezîd takriben hicrî 234 (848) veya 261 (875) yılında vefat etmiş, Harakânî ise 351-54 (962-65) yılları arasında doğup 425 (1033) yılında vefat etmiş olduğuna bakılırsa, aralarında iki yüz küsur değil, yüze yakın (90) veya yüz küsur (120) yıl gibi bir zaman söz konusudur. Ayrıntılar için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 30 vd., 78 vd.

34 Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 307 vd. Farsça metin, aynı eser, s. 389 vd.

Iı. 2. 4. Menkıbenin *Mesnevî*deki Varyantı ve Açıklaması

Iı. 2. 4. 1. "Bâyezîd'in, Ebu'l-Hasan-İ Harakânî'nin -Allah İkisinin Ruhunu Takdis Etsin- Doğumunu Yıllar Önce Müjdelemesi; Fizikî ve Mânevî Âlametini Bir Bir Sayması; Tarihçilerin Gözlemek İçin Onu Yazmaları"

(1802) Bâyezîd'in, önceden Ebu'l-Hasan'ın hâlini nasıl gördüğü hikâyesini, duydun mu?.

O takvâ sultanı bir gün müritlerle çöl ve ova tarafından geçiyordu.

Rey civarında, birden ona, Harakân tarafından hoş bir koku geldi.

[Rey Tahran yakınlarında harabesi bulunan ortaçağda pek önemli bir şehirdi. Hârekân, doğrusu Harakân, Şeyh Ebu'l-Hasan'ın, köyünün adıdır. Havası hoş ve suyu bol olup Esterâbâd yolu üzerinde bulunan bu köy o dönemlerde Bistam'a bağlıydı. Günümüzde Simnân'ın Şâhrûd kasabasına bağlıdır.][36]

Hem orada iştiyakla bir inledi, hem de rüzgarın getirdiği o kokuyu içine çeke çeke bir kokladı.

(1805) O hoş kokuyu âşık gibi içine çekti; onun ruhu rüzgardan şarap tattı.

Bir testi buzlu suyla dolu olunca; testinin dışında ter gibi su oluşur.

O, havanın soğukluğundan su oldu; testinin içinden nem dışarı çıkmadı.

Koku getiren rüzgar onun için su oldu; su da onun için halis şarap oldu.

(1810) Onda mestlik belirtileri açığa çıkınca; bir müridi ona varıp o anını araştırdı.

[Rahmânî nefes, Bâyezîd'i mest eden şaraba dönüştü[37]. Buzlu suyla dolu bir testinin yüzeyinde oluşan ter şeklindeki damlacıklar, onun içinden sızan nemden oluşmuş değildir; hakikatte soğuk testiye temas eden havadaki nemin, soğukluk nedeniyle ter şeklinde su haline dönüşmesiyle oluşur; yoksa testiden sızan nemden oluşmamıştır. Hatta metal ve cam testiden nem çıkmadığı hâlde, havanın etkisiyle onun yüzeyinde de ıslaklık oluşur. Mevlâna, "Havadan şarap içmek nasıl mümkün olur? Havada su ve nem olur mu?" şeklinde muhtemel bir soruya cevap vermek amacıyla bu temsili zikretmiştir. Temsilden maksat: Rabbânî esinti, Ebu'l-Hasan'ın ruhânî kokusunu getirip Bâyezîd'in testi misâli tenine temas ettirince, o nefha ilâhî aşk şarabına dönüşmüş; Bâyezîd onu içip sarhoş olmuştur.[38]]

Sonra ona sordu ki: "Şu beş ve altı hicâbın dışında olan bu güzel haller de nedir?

[Beş duyu, altı yön, insanın daha üstün bir dünyayı kavramaya engel/hicâp şeklinde telakkî edilmiştir.[39]]

Yüzün bazen kızarır, bazen sararır ve bazen ağarır; nedir bu hâl ve müjde?

Koku alıyorsun, ama ortada gül yok; şüphesiz gaybdandır ve küllî bahçeden.

---

35 Not: Konu işlenirken, R. A. Nicholson'ın neşri Mesnevi-yi Ma'mevî (İntişârât-i Kaknûs Tahran 1376 hş.) ve Adnan Karaismailoğlu'nun, Mesnevî (Ankara 2004) çevrisi esas alınmış ve özellikle Kerîm-i Zemânî'nin, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî (İntişârâti Ittılâ'ât, Tahran 1382 hş.), Nicholson'ın, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî (trc. Hasan Lâhûtî, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, tahran 1378 hş.) ve Abdülbâki Gölpınarlı'nın, Mesnevî ve Şerhi (M.E.B. İstanbul 1985)'nden istifade edilmiştir.

36 Bk. el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah, Mu'cemu'l-buldân, Beyrut 1986, II, 360; İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn el-Cezerî, el-Lubâb fî tezhîbi'l-ensâb, Bağdat ts., I, 423; Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV. 529; ayrıntılı bilgi için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 25-29; Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, IV, 270.

37 Bk. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1542.

38 Kerîm-i Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 530.

39 A.g.e., IV, 531

[O halde şüphesiz bu koku/ bu latif hâl gayb âleminden/ İlâhî makamın gül bahçesindendir. *Küllî bahçe* İlâhî âlem demektir. Zira İlâhi makam gönül okşayıcı mânevî esintilerin kaynağıdır; ikincisi Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarının odağıdır.[40]]

Ey muradına ermiş herkesin canının muradı olan sen! Her an sana gayıbdan haber ve mektup var.

[Ey İlâhî mahbub! Sen vuslata eren her ârifin muradı ve matlubusun; her an gayb âleminden senin kalbine Rabbânî ilhamlar ve İlâhî *varid*ler (sâlikin iradesi dışında gelen, onu sevindiren veya hüzünlendiren İlâhî mânalar) doğar.[41]]

(1815) Her bir an Yakup gibi, Yusuf'tan senin burnuna şifa ulaşıyor.

[Senin hâlin Hz. Yakub'un hâline benzer. Bâyezîd'e ulaşan İlâhî ilhamlar, Hz. Yakub'a şifa veren Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusuna benzetilmiş. Nitekim Hz. Yakub'un hissettiği kokuyu evlatları, Yusuf'un kardeşleri ve Bâyezîd'in hissettiği kokuyu da müritleri tarafından hissedilmiyordu.[42]]

O testiden bize de bir damla dök; o gül bahçesinden bize nebze söyle.

Ey en büyüklüğün güzelliği! Sen yalnız olarak içerken, dudağımızın kuru olmasına alışık değiliz.

Ey çok çevikçe kalkan, feleği dolaşan! Kalk, içtiğinden bize de bir yudum dök.

Ey padişah! Bu zamanda senden başka meclis beyi yok, arkadaşlarına bak.

[*Mîr-i meclis*: meclis bey/emir'inden maksat sûfîlerin *kutb*'udur. Mevlâna onun müritlerinin diliyle, Bâyezîd'in devrin yegâne kutbu olduğunu ifade etmiştir.[43]]

(1820] Bu şarap el altından nasıl içilir? Şarap kesin olarak kişiyi rüsva eder.

[Şarap gizli içilebilir, ama içenin sarhoş hâli ve uygunsuz hareketleri onu ele verir.[44]]

Kokuyu gizleyip saklar da; sarhoş gözünü ne yapacak?

[Bâyezîd'in *sekr/sukr*[45] ehli olmasına vurgu vardır. Harakânî de aynı meşrebe mensuptu.[46]]

O, dünyada binlerce perdenin gizli tuttuğu koku değildir.

Onun keskinliğinden ova ve çöl doldu; Ova nedir? Dokuz kat semayı da geçti.

[Bu aşk şarabı, kokusu tabiat ve tabiat ötesinin tamamına yayılacak nitelikte keskindir.[47]]

Bu küpün ağzını saman ve balçıkla kapatma; çünkü bu çıplak örtünmeyi kabul etmez.

[Senin varlık küpün/vücudun Hakk'ın aşk ve sırları şarabıyla doludur; gizlemek mümkün değildir. Eskiden şarap üreticileri, üzümü küpe yerleştirdikten sonra, üzüm

---

40 Bk. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1542; Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 531

41 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 531; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 786.

42 A.g.e., IV, 531-32.

43 Bk. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 532.

44 A.g.e., IV, 533.

45 Sekr/sukr: Sûfîlere göre zâhirî ve bâtinî engelleri aşarak Hakk'a yönelmektir; tabiat ve duyuların değişmesidir. Sâlikte aşk ve muhabbet zirveye ulaşıp beşerî ve biyolojik duyulara egemen olduğu zaman, onda sekr ve hayret hâli oluşur, böylece sâlik şaşkınlık ve hayrette kalır; O merhalede sâlik için din, akıl, sakınma ve şuûr söz konusu olmaz; böylece sâlik fenâ ve yokluk makamında yok olur gider. Bk. es-Serrâc, Ebî Nasr et-Tûsî, el-Luma', nşr. A. Mahmud-A. Surûr, Mısır 1380/1960, 333-34; krş. el-Luma': İslâm Tasavvufu, (çev. Kâmil, H. Yılmaz) İstanbul 1996. s. 416; Ferheng-i 'İrfânî, s. 266-268).

46 A.g.e., IV, 533; Bâyezîd ve Harakânî'nin sekr/ sukr'la ilgisi için bak. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, 87 vd.

47 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 533.

taneleri köpürüp coşunca, sızmaması için, küpün ağzını samanla yoğrulmuş balçıkla kapatırlardı.[48]]

(1825) Ey sır bilen ve sır söyleyen! Lütfet, senin doğanının avladığı avı açıkla."
Dedi: "Bana, Peygamber'e Yemen'den geldiği gibi şaşırtıcı koku geldi.
Muhammed, "Yemen'den sabâ rüzgarının eliyle gelen Hak kokusu geliyor" dedi.

[Hz. Peygamber Üveys'in kokusunu hissetmesi gibi, Bâyezîd de Harakânî'nin mânevî kokusunu önceden hissetmiştir.[49] Mevlâna, bu ve sonraki bazı beyitlerde, Şeyh Harakânî'yi ilgilendiren *Üveysîlik* (*Uvysiyye*) mevzuuna temas ederek izah etmeye çalışmıştır. Çünkü sûfîler, Hz. Peygamber'in hadisi, "Şüphesiz ben Yemen tarafından Rahman'ın nefesini (kokusunu) kokluyorum"dan hareketle, onunla, kendisini görmemiş olan Üveys el-Karanî (ö. 37/657) arasında mânevî olarak şeyh-mürit ilişkisi bulunduğunu söylemişler. Aynı şekilde yekdiğerini görmemiş olan Bâyezîd'in Câfer-i Sâdık (ö. 148/765)'tan, Harakânî'nin, Bâyezîd'den, Attâr'ın Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)'dan, Bahâeddîn Nakşbend (ö. 791/1389)'in Abdulhâlik-i Gucdevânî (ö. 615/1218?)'nin ruhâniyetinden terbiye aldığı belirtilmiş ve Hz. Peygamber yahut bir velînin ruhunun etkilenmesiyle oluşan terbiye ve irşad *Üveysîlik* olarak adlandırılmıştır. Kimi sûfîler de bunu kabul etmemiştir. Üveysîlikten ilk kez 'Attâr'ın, daha sonra Muhammed Pârsâ (ö. 822/1419) ile Abdurrahman-i Câmî'nin söz ettiği kaydedilmiştir.[50]]

Vîs'in canından Râmîn'in kokusu geliyor; Üveys'ten de Hak kokusu geliyor.

[Vîs ile Râmîn, hicri V. Yüzyıl şairi Fahreddîn Es'ad-i Gurgânî tarafından kaleme alınan ve Vîs adlı gencin Râmîn adlı kıza aşkını anlatan ve bu sebeple *Vîs u Râmîn* adlıyla şöhret bulan manzumenin âşık kahramanlarıdır. Aslı Pehlevîce olan *Vîs u Râmîn* hikâyesi Eşkânîler dönemine dayanır. Vîs sûfîlere göre gerçek bir âşık, Râmîn da gerçek mâşuk niteliğindedir.[51]]

Üveys'ten ve Karan'dan şaşırtıcı bir koku; peygamberi mest etti ve neşelendirdi.
(1830) Üveys kendinden fanî olmuş olduğu için; o yere ait olan, göğe ait olmuştu.

---

48 Aynı eser, IV, 534.

49 Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 80 ; Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, II, 313-14; IV, 534.

50 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, I, 24; Hâce Muhammed Pârsâ, Kudsiyye (Kelimât-i Bahâeddîn-i Nakşbend), nşr. Muhammed Tâhiri-yi 'Irâkî, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran 1354 hş., s. 15; Abdurrahmân-i Câmî, Nefehâtu'l-'uns, nşr. Mahmûd-i 'Âbidî, İntişârât-i Ittılâ'ât, Tahran 1382, s. 16. Ayrıca bk. Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn, Tibyânu'l-vesâil fi beyâni selâsili't-tarâik (Süleymaniye Ktp. İbrâhim Efendi, nr. 432), I, vr. 104-108; krş., Muhammed Ma'sûm Şîrâzî, Tarâ'iku'l-hakâ'ik, nşr. M. Ca'fer Mahcûb, Kitâbhâne-i Senâ'î, Tahran 1339-45 hş., II, 11, 48-49; Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1550; Massignon, Louis-Yazıcı, Tahsin, "Tarikat", İA, XII/1, 16. Bu tarikatın tarihî gelişimi ve ayrıntıları için özellikle bk. Necîb Mâyil Herevî, "Uveysiyye", Dâ'iretu'l-me'ârif-i Bozorg-i İslâmî, Tahran 1380; X, 458-60; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 737. Elbette sonradan yazılan bazı sûfi kaynaklardaki bir görüşe göre, Uveys el-Karanî Hz. Ömer ve Hz. Ali aracılığıyla hırkasını Hz Peygamber'den, o da vahiy meleği Cebrail'in aracılığıyla Allah'tan almıştır. Söz konusu zattan tasavvufi terbiye alanlara Uveysî denildiği gibi bunun dışında mânevî olarak yekdiğerini görmediği hâlde birbirinden tasavvufi terbiye alanlara da Üveysî denilmiştir. Bazı müellifler ise, bu silsilei sıhhatli bulmamış ve ondan herhangi bir tarikat silsilesinin gelmediğini söylemiştir. Dolayısıyla Üveysîliğin sun'î bir isnadla tâbiînden sayılan Üveys'e nisbet edilen bir tarikat olduğu belirtilmiştir. Bk. Tarâ'iku'l-hakâyik, II, 11, 48-49; Massignon, Louis-Yazıcı, Tahsin, "Tarikat", İA, XII/1, 16; Christiane Tortel, Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, çev. 'A. Rûhbahşiyân, Neşr-i Merkez, Tahran 1382 hş., s. 68.

51 Bk. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, III, 76-77; krş. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1542-43

[Bir insan gerçek varlıkta fenâ bulunca, onun beşerî vasıfları İlâhi vasıflara dönüşür ve kendisi İlâhi huylar kazanır.[52] Bunun izahını Harakânî'nin "Sûfî gayri mahlûktur", daha açık bir ifadeyle **"sûfî gayrı mahlûktur"** şeklindeki sözü ve çağdaşı Ebu'l-Hayr'ın şu yorumunda aramak lâzımdır: 'Yaratılmamış kişi, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın kendisini yaratmadığı kişi değildir; zira Allah bir kimseyi yaratır ve ona, bütün bu (beşerî) sıfatları yerleştirir; ondan sonra o sıfatları ondan çıkarır ve arınmışlık bakımından onu, sanki (eskiden) yaratmamış ve bütün o sıfatlarla bulaştırmamış bir hâle sokar.' Şeyh devamla dedi: 'Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî: '*Sûfî gayrı mahlûktur*', sözünü bundan dolayı söylemiştir.'"[53] Müridi Abdullah-i Ensârî de Harakânî'nin şöyle dediğini kaydetmiştir: "Sûfî gayrı mahlûktur"un mânası sûfî, gelen, giden (yürüyen), konuşan, gören, duyan, yiyen ve uyuyan kişi değildir. Sûfî Hakk'ın sıfatlarından bir sıfattır.[54]

Bu söz tasavvuf çevrelerinde bir hayli yankı bulmuş ve Necmeddin-i Necmeddin-i Râzî (ö. 654/1254) *Risâletu'l-'âşık ile'l-ma'şûk fî şerh-i men kâle* ***es-Sûfî gayru mahlûk*** adıyla Arapça bir risâle yazmıştır.[55]]

Şekerde terbiye edilmiş helilenin artık acı tadı olmaz.
Biz ve benlikten kurtulmuş o helilenin, helile şekli vardır –acı- tadı yoktur."
Bu sözün sonu yok; o aslan er, gayb vahyinden ne dedi, ona geri dön.

II. 2. 4. 2. "Peygamber'in -Allah'ın Salât ve Selamı Üzerine Olsun-'Ben Yemen Tarafından Hakk'ın Kokusunu Duyuyorum' Hadisi"

-Bâyezîd- dedi: "Bu taraftan bir dostun kokusu geliyor; bu köyden bir sultan gelir.
(1835) Şu kadar yıl sonra bir şah doğacak; göklere çadır kuracak.
Yüzü Hakk'ın gül bahçesinden gül renkli olacak; makamda benden üstün olacak.
"Nedir adı?" denildi. "Adı Ebu'l-Hasan"'dır dedi. Kaşıyla, çenesiyle eşkâlini anlattı.
Boyunu, rengini ve şeklini; saçını yüzünü bir bir anlattı.
Onun rûhî hilyelerini; sıfatlarını, yolunu, yerini ve varını da gösterdi.
(1840) Bedenin hilyesi, beden gibi eğretidir; ona gönül verme, zira bir zaman vardır.
Tabiî ruhun hilyesi de yok olucudur; gökte olan o canın hilyesini ara.

[*Tabiî ruh*, hayvânî ruhtur, fakat *tabiî* veya *hayvânî ruhun* hilyesi, yemek, uyumak, doğmak-doğurmak, cinsellik ve geçici zevklerdir. *O can'ın hilyesi*, ise, bâkî ve ebedî olan mârifet, yakîn ve İlâhî ahlâk niteliklerini kazanmak demektir.[56] Sûfîlere göre ruh bütün İlâhî isimler ve sıfatların mahzarıdır; ruh asla aklın kemendine yenik düşmez; yuvası Hakk'ın izzetinin Kaf dağının zirvesindedir; Rabbânî bir nefhadır, Hakk'ın onda tecelli etmesi, onun halifeliğine lâyık olmayı hak etmiş olması bu yüzdendir; kesret ve tefrika âfetinden korunmuştur.[57]]

---

52 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 535.

53 Bk. Muhammed Munevver, Esrâru't-tevhîd fî makâmâti'ş-Şeyh Ebî's-Sa'îd, nşr. Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Muessese-i İntişârât-i Âgâh, Tahran 1321 hş., I, 256-257.

54 Bk. Muhammed bin Munevver, Esrâru't-tevhîd, II, 593; krş., Hakîkat, Târîh-i 'İrfân ve 'Ârifân-i Îrân, s. 399.

55 Cârullâh Efendi kütüphanesi nr. 2061, v. 47-50. eser Risâletu'l-'âşık ile'l-ma'şûk fî şerh-i kelimâti es-Sûfî gayru mahlûk min kelâmi eş-Şeyh Ebî'l-Hasan el-Harakânî adıyla da bilinir. Farsça çevrisi için bk. Tortel, Şeyh Ebû'l-Hasan-i Harakânî, s. 214-26.

56 Bk. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 538.

57 Aynı eser, II, 85-86.

Onun bedeni, yeryüzünde bir kandil gibidir; nuru yedinci semanın yukarısındadır.

Güneşin ışıkları odanın içindedir; kursu ise dördüncü göktedir.

Gülün suretini eğlence olarak yerde görürsün; gülün kokusu, beyinin tavanında ve köşkündedir.

(1845) Uyumuş adam, Aden'de kötü bir olay görür; onun aksi bedenine ter olarak düşer.

[Örnek olarak bir yerde uyumuş kişini ruhu, rüyada Aden şehrine gider ve orada gördüğü korkunç bir sahnenin tesiriyle bedeni hemen terler. Çünkü ruh uyku anında bedenle ilişkisini tamamen kesmez.[58]]

Gömlek Mısır'da bir ihtiraslıda rehindi; Ken'ân ise o gömleğin kokusuyla dolmuştu.

[Hz. Yusuf olayına dolayısıyla *Ku'ân*, Yûsuf 94. âyete işaret vardır.]

O zamanı tarihe geçirdiler; o şişi kebapla süslediler.

[Kebap, Bâyezîd'in öngörü olarak söylediği sözlerden kinâyedir; şiş de sözlerin kendisiyle yazıldığı kalemlerdir.[59] Mevlâna, bu olayın tarihçiler tarafından kaydedildiğini ileri sürmüşse de, mevcut kaynaklarda böyle bir kayıt yoktur.]

O vakit ve o doğru tarih erişince; o şah doğdu saltanat tavlasını oynadı.

Bâyezîd'in vefatından sonra yıllar geçti, Ebu'l-Hasan doğdu.[60]

(1850) Tutumluluk ve cömertlikten bütün huyları; o padişahın söylemiş olduğu şekilde oldu.

[İmsâk/tutumluluk ve cûd/cömertlik'ten amaç, sûfîlerin yaşadığı *kabz* ve *bast*[61] hâlleridir.[62] Ebu'l-Hasan *kabz* ehli çağdaşı Ebû Sa'îd *bast* ehliydi.[63]]

Levh-i mahfûz, onun kılavuzudur; neden korunmuştur? Hatadan korunmuştur.

[*Levh-i mahfûz*, *Levh-i hâfız*'ın zıddıdır. Mevlân'ya göre, Levh-i hâfız tâlibin okuma ve öğrenmeyle aldığı bilgileri hafızada koruması demektir. Levh-i mahfûz ise, ezelden ebede kadar her şeyin içinde kaydedilen levha demektir. Ârifin kalbinin Levh-i mahfûz olarak anılması, onun ilham yoluyla yüce bilgiyi alırken kalbinin, İlâhî Levh-i mahfûz'dan nakşedilmiş bir nüsha haline dönüşmesidir. Buna göre, Bâyezîd'in kalbi İlâhi hikmet ve mârifetten ilham alırdı; dolayısıyla öngörüsü, sonraki beyitlerden de anlaşılacağı gibi, yıldız bilgisi, remil ve rüyaya dayalı değildi; sanki *Levh-i mahfûz*'dan bir kopyaydı, onda hata da söz konusu değildi.[64]]

---

58 Aynı eser, IIV, 538.

59 Bk. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1544.

60 Doğum tarihi ve Bâyezîd'le aralarındaki zaman fasılası daha önce (34. dipnotta) geçmişti.

61 Kabz ve bast: Kabz, tutukluk, darlık, sıkıntı, ruhun üzüntülü, dertli, elemli, endişeli olma hâli; akıl ve kalpteki verimsiz ve kısır hâl, celâlî tecellileri müşâhede hâli; bast kabûl, genişlik, neşe, sevinç, rahat ve huzur hâli. Ruhun feyiz, kalbin ilham alma hâli, cemâlî tecellileri müşâhede hâli. Kabz ile bast sâlikin havf (Allah korkusu) ve recâ (ümit) mertebesini aştıktan sonra kendisinde meydana gelen iki hâldir. Mübtedi için havf mertebesi neyse, ârif için de kabz mertebesi aynı şeydir; mübtedi için recâ mertebesi neyse ârif için de bast mertebesi aynı şeydir. Kabz ile bast sâlikte iradesiyle oluşmadıkları gibi, onun çabasıyla da gitmezler. Kabzı oluşturan en basit şeylerden biri, sâlikin kalbine bir vârid (mâna) gelir, onda sâlikin bir azar işiteceğine dair bir işaret veya tedibi hak ettiğine dair bir remiz bulunur. Dolayısıyla sâlikin kalbinde hemen bir kabz hâli meydana gelir. Bazı vâride ise, Allah'ın kulu kendine yaklaştıracağına veya bir nevi lütuf ve ferahlandırma ile kuluna teveccüh edeceğine dair işaret bulunur. Bu sebeple kalpte bast hâli oluşur. Bk. Abdulkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, ys., ts., s. 185-186; Seccâdî, Ferheng-i 'İrfânî, s. 155, 372-73; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 140.

62 Bk Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 539.

63 Ayrıntılar için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 87 vd.

64 Bk. Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, I, 183; Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 539-40.

Ne yıldız bilgisidir, ne remil, ne de rüyadır; Hakk'ın vahyidir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

[Mevlâna, Bâyezîd'in öngörüsünü *Hakk'ın vahyi* olarak nitelerken, sonraki beyitlerde *gönül vahyi* şeklinde izah ederek bunu *genel vahiy* türünden saymıştır. Gönül vahyi İlham, işrak ve mükâşefe mânasınadır. Daha açık bir ifade ile, *özel vahiy* yani, Hakk'ın melek aracılığıyla, din olarak uygulaması veya onu tebliğle görevlendirilmesi amacıyla bir peygambere ilkâ edilen kelâm türünden değildir.[65]

Gölpınarlı'nın verdiği bilgiye göre, "Mevlevî-hanlar, Mesnevî takririnden sonra 'Mevlânâmız, ulûluk sırlarını açan, böyle buyurdu' meâlinde ve Mesnevî vezninde olan,

این چونین فرمود مولانای ما
کاشف اسرارهای کبریا

beytini, ondan sonra da bu beyti okurlar, sonra, bir aşir okunur, fatiha verilerek takrîr biterdi."[66]]

Halktan gizlemek için sûfîler anlatırken ona *gönül vahyi* derler.

[Çünkü, avâmın saldırısından korunmak ve tekfir çomağından güvende kalmak için, *gönül vahyi* derler. *Kurân*'da vahiy, ilham anlamında da kullanılmıştır. *Kur'ân* (Mâide 111)'da, Hz. İsa'nın havarilerine; ve (Kısas 7'de) Hz. Musa'nın annesine geldiği belirtilen vahiy ilham türündendir.[67]]

Onu gönül vahyi farz et; gönül, Hakk'ın baktığı yerdir. Gönül ondan haberdarsa, nasıl hata olur.

[İster ona gönül vahiy diye adlandır, ister İlâhî vahiy, fark etmez, her ikisinin menşei aynıdır. Zira gönül de Allah'ın bakış yeridir.[68]]

(1855) Ey mümin! Allah'ın ışığıyla görür oldun; hata ve yanılmadan güvendesin.[69]

["Müminin ferasetinden korkunuz; zira o şüphesiz Allah'ın nuruyla bakar görür" şeklindeki hadisten iktibas vardır. Çünkü insanın duyuları Allah'ı tanımasıyla açılır ve aktif bir hâl kazanır. Tam bir mârifet elde edilmiş olunur.[70]]

Aynı Defter'de tekrar o iki zâtın ilişkisini şöyle anlatır:

(1924) Bâyezîd'in gayb hükmü ortaya çıktığı gibi, Hakk'ın hükmü Levh'te ortaya çıkar.

[Sûfîlere göre, aydın ârifler, kalplerini, imkân âlemi tozu ve toprağından temizlemek ve yüreklerini parlatmakla, gaybî hükümleri Rabbâni ilham ve işrakla bilirler.[71]]

II. 2. 4. 3. "Şeyh Ebu'l-Hasan'ın -Allah Ondan Râzı Olsun-, Bâyezîd'in Kendisinden, Hâllerinden Haber Verdiğini İşitmesi"

(1925) Bâyezîd'in buyurduğu gibi oldu; Ebu'l-Hasan halktan şunu duydu.

"Hasan benim müridim ve ümmetim olacak; her sabah gelir türbemden ders alacak".

---

65 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 540.

66 Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, IV, 271.

67 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 540; Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1545.

68 Bk. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, IV, 541.

69 Mesnevi-yi Ma'nevî, s. 636; krş Mesnevî, çev. A. Karaismailoğlu, II, s. 77-79; Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, IV, 261-265.

70 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, I, 780; krş. Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, IV, 271-72.

71 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, I, 559.

[Her ne kadar Nicholson, Harakânî'nin "Bu şakirtlerin, 'Biz üstada gittik.' Demelerine şaşırırım; oysaki siz biliyorsunuz ki ben asla üstat edinmedim, zira benim üstadım, Mübarek Allah idi ve bütün pîrlere hürmetim vardır."[72] şeklindeki sözünü ileri sürerek Ebu'l-Hasan'ın, sulûkta bilinen metotlarla herhangi bir mürşitten ders almadığını söylüyorsa da, bu tamamen isabetli bir görüş değildir.[73] Çünkü Harakânî'nin zâhiri mürşidi, Ebu'l-'Abbâs Kassâb-i Âmulî (ö. 411/1020) olduğu ve onu kendine halife tayin ettiğine dair elimizde deliller mevcuttur. Ancak ondan söz eden bütün kaynaklarda, Harakânî'nin ayrıca Şeyh Bâyezîd'den de ruhânî metotla tasavvufî terbiye aldığı zikredilmiştir. *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm* ve *Tezkiretu'l-evliyâ*'daki sözlerine ve menkıbelerine bakılırsa, Harakânî'nin tasavvufî fikirler ve sulûk açısından hakikaten tamamen Bâyezîd'i takip ettiği anlaşılır. Daha önce de işaret edildiği gibi (bk. 1825-26. beyitlerin açıklamalarına), sûfîler bu metodu *Üveysî* (*Uveysî/Uvesiyye*) diye adlandırmışlar.[74]]

> Ebu'l-Hasan, "Ben de rüyasını gördüm ve Şeyh'in ruhundan bunu duydum." dedi.

[Bu ve sonraki beyitler ve varyantlar arasındaki farklar için, yazının bu kısmının başında verilen *Tezkiretu'l-evliyâ* ile *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm* varyantlarına bakınız.]

> Her sabah, mezara gider; huzurunda kuşluğa dek dururdu.
> Ya Şeyh'in misâli karşısına çıkardı; ya da konuşmadan müşkülü çözülürdü.
> (1930) Derken, bir gün, mutluluk ümidiyle geldi; mezarları yeni kar örtmüştü.
> Karları kat kat, bayrak gibi kubbe kubbe olan karı gürünce canı sıkıldı.
> Diri Şeyh'in mezarından bir ses geldi: "Haydi!" bana koşman için seni çağırıyorum.
> Haydi! Bu tarafa gel, sesime koş; dünya kar olsa da, benden yüz çevirme."
> Onun hâli o günden beri güzelleşti ve önceden duyduğu o şaşılacak şeyleri gördü.[75]

II. 3. 1. Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Harakânî'nin Müridi İle Hanımı Hikâyesi

Mevlâna'nın *Mesnevî*'de ayrıntılı olarak işlediği konulardan biri de, Harakânî'nin, kendisinden daima cefa gördüğü hanımıyla müridi arasında geçen meşhur hikâyedir. Aynı hikâye, Mevlâna'nın büyük bir ihtimalle kendisinden istifade ettiği *Tezkiretu'l-evliyâ* ve *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'da ve bu adı geçenlerden sonra kaleme alınmış bulunan diğer bazı eserlerde de yer almıştır. Geçimsiz bir bayan olmak ve bu özelliğiyle sûfîler arasında hakkında olumsuz nitelemeler ihtiva eden hikâyeler dışında, kimliği, hatta adı bile olmayan Harakânî'nin hanımı hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

Tezkiretu'l-evliyâ, *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm* ve onlardan istifade ettiği anlaşılan Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden önce yazılmış olan ve Harakânî'den bahseden, *Keşf'l-mahcûb*, *Esrâru't-evhîd*, *Hâlât u Sohanân* vb. eski kaynaklar, Harakânî'nin hanımının söz konusu özellikleri hususunda suskun kalmışlar. Ancak baştaki üç eser ve onlardan sonra yazılanlardaki işaretlere bakılırsa, Ebu'l-Hasan, tasavvuf çevrelerinde büyük bir şeyh, zamanın *kutb*u, *gavs*ı ve mürşidi kabul edildiği hâlde, kendisine en yakın biri olan hanımı, ona inanmayan, mânevî mertebesini takdir etmeyen, misafirlerine iyi davranmayan, onun hakkındaki bu kanaatini fırsat buldukça önüne çıkan herkese

---

72 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 233.
73 Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, IV, 1550.
74 Ayrıntılar için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 74 vd., 78 vd.
75 Mesnevi-yi Ma'nevî, s. 634-637, 640; Mesnevî (çev. A. Karaismailoğlu), II. 77-79, 81.

anlatmaktan da geri durmayan eziyet verici bir karakteri temsil eder. Diğer taraftan Harakânî hanımına karşı sürekli sabır gösterip cefasına katlanmakla yüksek mertebelere kavuşan bir velî karakterini temsil eder. Netice olarak görünürde Şeyh Harakânî, kurt misâli eşinin cefa yükünü çekerken, vahşi hayvanların en yırtıcısı aslan da Harakânî'nin yükünü çekmektedir. Ama ileride de görüleceği gibi, hikâyenin arka planı daha farklıdır. Aslında Mevlâna, ehl-i zâhirle ehl-i bâtını tartışmaya çalışmıştır.

Harakânî'nin hanımının huysuzluğunu gösteren, bu menkıbeden başka ip uçları da mevcuttur. Şeyh Ebû Saîd, Şeyh Ebu'l-Hasan'ı Harakân'da ziyaretini anlatan menkıbeden alınan aşağıdaki paragraflarda da Harakânî'nin hanımının bazı olumsuz tavırları dile getirilmiştir:

> "Ebû Saîd, Harakân'a ziyarete gitti… Şeyh (Ebu'l-Hasan) içeri girdi ve hanımına: 'Sen, gelenlerin ne kadar üstün kişiler olduğunu bilir misin?' dedi… Hanım bir parça hamur yoğurdu; şeyhe ve misafirlere söyleyeceklerini söyledi…"[76]
>
> "Ebû Saîd Harakân'a gittiği zaman, Ebu'l-Hasan'ın hanımı, Ebû Saîd eliyle başını okşasın diye bir çocuğunu dışarıya gönderdi. Ebû Saîd, 'Ebu'l-Hasan'ın olduğu yerde bana ihtiyaç olmaz' dedi ve ağlayarak devam etti: 'Sen de ey Şeyh (Ebu'l-Hasan), elini bizim başımıza sür.' Sonra Şeyh dedi: 'Ey Ebû Saîd bir şey söyle'… Derler şeyhin hanımı daima şeyh ile husûmet içindeydi; Ebû Saîd, söz arasında hizmetçiye yönelerek dedi: 'Şeyh'in ailesine de ki artık husûmet etmemenin vakti geldi.' Derler ondan sonra asla husûmet etmedi."[77]

Huysuz hanımın cefasına katlanmakla ilgili başka evliyâ menkıbeleri de vardır. Örneğin Akçakoca'nın ve Ahmed Sârbân'ın hanımları da kocalarına karşı birer inkârcıdırlar.[78]

Şimdi konuyla ilgili hikâyenin, Mesnevî'den önce yazılmış bulunan ve ona kaynak teşkil eden *Tezkiretu'l-evliyâ* ile *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'daki varyantlarına bakalım. Bu iki kaynakta Harakânî'yi ziyarete giden, onun mürüdi değil ünlü filozof İbn Sînâ veya bu zatın içinde yer aldığı bazı şahıslardır:

II. 3. 2. Menkıbenin *Tezkiretu'l-Evliyâ*'daki Varyantı

Naklederler ki Ebû Ali-yi Sînâ şeyhin şöhretini duyunca Harakân'a gitti. Şeyh'in evine vardığında kendisi oduna gitmişti. "Şeyh nerededir? diye sordu. Hanımı: "O yalancı zındığı ne yapacaksın?" dedi ve şeyhe daha birçok azar saydı. Çünkü hanımı ona karşıydı, -hali ne olacak!- Ebû Ali şeyh'i görmek için sahraya gitti. Şeyhi, aslana bir yük çalı yükleyerek geldiğini gördü. Ebû Ali kendinden geçti ve: "Şeyhim, bu ne haldir?" diye sorunca, (Şeyh): "Evet, biz böylesi bir kurdun (yani hanımın) yükünü çekmedikçe, böyle bir aslan da bizim yükümüzü çekmez" diye cevap verdi.

Sonra eve geldiler. Ebû Ali oturdu, söze başladı, çok konuştu. Şeyh, duvarı tamir etmek için bir miktar çamur karmıştı. Canı sıkıldığından kalktı, "Beni mazur gör, çünkü bu duvarı tamir etmem gerekir", dedi ve duvarın üstüne çıktı; fakat çekici elinden düştü. Ebû Ali çekici onun eline vermek için davrandı fakat o oraya varmadan çekiç yükseldi ve Şeyh'in eline ulaştı. Ebû Ali burada tamamen kendinden geçti ve

76 Ayrıntılar için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 58 vd., 144 vd.
77 Ayrıntılar için bk. aynı yer.
78 Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 330-31.

onun bu sözüne büyük bir sadâkatle inandı; bilindiği gibi bu nedenle ondan sonra tarikatı (tasavvufu) felsefeye taşıdı. [79]

II. 3. 3. Menkıbenin *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'daki Varyantı

Şeyh Ebu'l-Hasan bir vakit, yakacak getirmek için dağa gitmişti. Bir grup meraklı onu ziyaret etmek amacıyla Horasan'dan gelmişti. Köyün kenarına varınca karşılarına bir yaşlı çıktı: "Şeyh'in tekkesi nerededir? diye sordular. "Hangi şeyh?" deyince, "Ebu'l-Hasan" dediler.

Dedi: "Ey Müslümanlar, boşuna yorulmuşsunuz; zamanınıza yazık! O bir nekestir; fakat sır sahibi olduğunu söyler; geri dönün çünkü onun işinin bir aslı yoktur."

Çok üzüldüler ve geri dönmek istediler. İbn Sînâ da bu grubun içindeydi; "Geldiğimize göre, görmeden geçmeyiz", dedi.

Tekkenin kapısına gittiler. Hanımı perdenin gerisinden seslendi: "Kendisi burada değil, yabana gitmiş; eğer onun için gelmişseniz bu yolculuğunuza yazık!"

"Sen onun nesisin?" diye sordular. "Hanımıyım", dedi. "O nasıl bir kimsedir?" dediler. "Sır sahibi olduğunu iddia eden bir delidir", dedi.

Dediler: "Geri dönüp gidelim, onun hâlini hanımı daha iyi bilir".

Ebû Ali-yi Sînâ: "Onu görmedikçe geri dönmeyiz", dedi.

Sahranın yolunu sordular [ve gittiler].

Odun yükleyip gelen bir adam gördüler; yaklaşınca bir aslan olduğunu gördüler.[80] Şeyh dedi: "Size selâm olsun, Ebu'l-Hasan, halkın (hanımının) yükünü çekmedikçe, aslan da onun yükünü çekmez".

Tekkenin kapısına varınca aslan geri gitti.[81]

Menkıbelere göre aynı aslan vefatından sonra Şeyh Harakânî'nin mezarını ziyaret eder.[82]

Mevlânâ Harakânî, hanımı ve müridiyle ilgili bu hikâyeyi anlatmadan önce, Hz. Nuh'un inkârcıların cefasına tahammül etmekle, ruhî arınmaya ve içsel aydınlığa kavuştuğunu beyan ederek, söz konusu bu hikâyeyi bu düşünceyi ispatlamak için bir örnek olarak sunmuştur. Mesnevî'nin bazı şârihlerine göre, hikâyeden çıkacak en önemli sonuçlardan biri, kötü huylu eşin cefasına sabretmenin gereği; ikincisi de, evlilik yahut soyla oluşan akrabalığın, ruhî akrabalığı gerektirmediğidir.[83]

Ancak kanaatimce bu ikisinden daha önemlisi, Mevlâna'nın, sûfîlerin *ehl-i zâhir* diye niteledikleri şeraiti korumaya çalışanlarla *ehl-i bâtın* diye niteledikleri tasavvuf ehlinin, ihtilafa düştükleri bazı konuları dile getirerek ehl-i zâhirle hesaplaşmış ve kendilerini aşırı bir biçimde hicvetmiş olmasıdır. Dikkat edilirse, Mevlâna, Harakânî'nin hanımının diliyle görünürde şeyhi, ama hakikatte tasavvufa sıcak bakmayan veya sûfîleri eleştiren kesimlerin bu düşünceye ve müntesiplerine yönelik eleştirilerini dile getirmiş, ardından,Harakânî'nin müridinin diliyle, onların eleştirilerine bir bir cevap vererek kendilerini mahkum etmiştir.

II. 3. 4. Menkıbenin Mesnevî'deki Varyantı ve Açıklaması

---

79 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 207. Konunun ayrıntıları için bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 58 vd., 144 vd., 283 vd.

80 Makâlât-i Şems-i Tebrîzî'de de olaya işaret edilmiştir (bk. I, 78, 403)

81 Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 58 vd., 144 vd., 283 vd.

82 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 254.

83 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 556.

II. 3. 4. 1. Şeyh [Ebu'l-] Hasan-İ Harakânî'nin –Allah Sırrını Kutsasın- Müridinin Hikâyesi

(VI. defter beyit 2044)

Bir derviş, Şeyh Hasan-i[84] Harakânî'nin şöhreti nedeniyle Tâlekân şehrinden gitti.

[*Tezkiretu'l-evliyâ*'ya göre bu şahıs, meşhur filozof İbn Sinâ ve *Muntahab-i Nûru'l-'ulûm*'a göre de Horasan'dan gelen bir grubun içinde bulunan İbn Sinâ'dır (bk. yukarıya). Şu anda Tahran'a bağlı bir ilçe olan Tâlekân/Tâlkân, Tahran'ın kuzeybatısında dağlık bir mıntıkada yer alır. Aynı adla bir şehir de, eski Horasan mıntıkasında, Mervrûd ile Belh arasında yer alırdı. Eğer söz konusu şehir Tahran'a yakın olanı ise, adı geçen dervişin hakikaten çok uzun bir yol kat ettiği anlaşılır. Fakat ikincisi mantığa daha uygun düşer.[85]]

(2045) Şeyhi görmek için, sadık ve niyazla dağları ve uzun vâdiyi aştı.
Yolda sıkıntı ve eziyetten gördüğü, anlatılmaya değse de ben kısa kesiyorum.
O genç yoldan varacağı yere varınca, o padişahın evinin yerini sordu.
Kapısının halkasını yüzlerce hürmetle çalınca, hanımı evin kapısından başını çıkardı.
"Ey kerem sahibi! Söyle ne istiyorsun?" Derviş "Ziyaret amacıyla geldim" dedi.
(2050) Kadın bir kahkaha attı: "Vah vah ne aptallık! Katlandığı yolculuğa ve sıkıntıya bak!
"Memleketinde senin bir işin yok muydu? Boş yere bu yola niyet ettin.
Akılsızca dolaşma isteğin mi oldu? Yahut vatandan usanmışlık mı seni yendi.
Yahut şeytan sana boyunduruk vurup yolculuk vesvesesine mi düşürdü?"
Uğursuz, küfür ve saçma sözler söyledi; ben onların hepsini tekrar söyleyemem.
(2055) Sayısız örnek ve alaydan dolayı; o mürit üzüntüden ümitsizliğe düştü.

II. 3. 4. 2. "Gelen Müridin, Şeyhin Hanımına 'Şeyh Nerededir? Nerede Arayayım?' Diye Sorması ve Şeyhin Hanımının Uğursuzca Cevap Vermesi."

Onun gözünden yaş aktı: "Bütün bunlara rağmen, o adı tatlı padişah nerede?" dedi.
Dedi: "O boş, düzenbaz iki yüzlü; ahmakların tuzağı ve sapıklık kemendi mi?
Senin gibi yüz binlerce ham sakallı; ondan dolayı yüzlerce azgınlığa düşmüştür.
Onu görmeden sağlıkla geri gidersen; senin için hayırlı olur, onun yüzünden sapıtmış olmazsın.
(2060) Bir lâf ebesi, çanak yalayıcı ve oburdur; davulunun sesi memleketin etrafına yayılmıştır.
Bu topluluk, Sibtî, ve buzağıya tapıcıdır; böyle bir ineğe nasıl el sürerler?

[Hanımının ifadesiyle, Şeyh Ebu'l-Hasan'ın müritleri, buzağıya tapan İsrail oğulları gibidir. Mevlâna bundan sonraki beyitlerde, Harakânî'nin hanımını tasavvufî meşreplerden ürküp kaçan katı kurallı resmî dindarlar rolüyle konuşturmuştur. Sûfîlerden namaz ve ibadet gibi farzları terk edenler olmuşsa da bunlar büyük ârifler nezdinde asla makbul görülmemişlerdir.[86] Harakânî hakkında tarafımdan yapılan kapsamlı araştırmada, hiçbir kaynakta bu zatın yahut mensuplarının bu şekilde itham edildiği görülmemiştir.]

Bu obura aldananlar var ya, gece leş ve gündüz işsizdirler.

---

84 Mesnevî'nin Farsça'sında vezin zaruretinden Ebu'l-Hasan, Bû'l-Hüseyn ve Tâlkân da Tâlekân şeklinde yer almıştır.

85 Bk. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 556.

86 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 559; Nicholson, Şerh-i Mesnevî-yi Ma'nevî, VI, 2124.

Bu topluluk yüzlerce ilmi ve olgunluğu bıraktı; hile ve düzenbazlığı aldı. Durum budur.

Yazık! Musa'nın nesli nerede? Şimdi buzağıya ibadet edenlerin kanını dökseler.

[Kadın, İsrail oğullarına uygulanan buzağıya tapma cezasının bunlara da uygulanmasını teşvik etmektedir.[87]]

(2065) Şeriat ve takvayı geriye atmışlar; Ömer nerede? İyiliği sertçe emretmek nerede?

[Hz. Ömer iyiliği emretmede ve kötülüğü yasaklamada/ engellemede çok titiz idi.[88]]

Çünkü bu cemaatin, ibâhîliği açığa çıktı; her kalleş bozguncunun ruhsatı oldu.

[Bu sûfîlerin her şeyi mubah görme inancı açığa çıktı. *İbâhet (ibâhiyye)*, lügatte açığa çıkarmak ve bir şeyi mubah saymak, câiz görmektir. Fıkhî bir kavram olarak, dinin kendisi hakkında hüküm koymadığı şeydir. Kişi onu yapıp yapmamada özgürdür. Kavram olarak diğer bir anlamı, dinî ve örfî olarak yasak olan davranışın ahlâkî açıdan basite alınmasıdır. Aşırılığa kaçan bazı tasavvufî ve Şiî fırkalar ibâhîlikle suçlanmıştır.[89] Özellilkle dinî görevler karşısında kendisini sorumlu bulmayan kişilere ibâhiyye denilmiştir. Bunlar, şer'î hükümlere karşı sorumlu olanlar halkın avâm kesimidir hakikat ehli değildir derler.[90] Bu beyitte de bu son anlamda kullanıldığı görülmektedir. Haramı işlemekten geri durmayan ve her davranışı mubah sayan İbâhiyye adında bir sûfî fırkasının varlığından da söz edilmiştir ve bilhassa "*vahdet-i vücut* inancında aşırı gidenlere göre her varlık, Hakk'ın zuhûrudur. Onlarca yapılan işleri, gerçekte yapan, Tanrı'dır… bu aşırı inancı sûfî olmayan ulemâ, kabul etmediği gibi, vahdet inancını şer'î bir şekilde kabul eden tasavvuf ehli de reddetmiş ve kendilerini zındık olarak nitelemiştir.[91]]

Peygamberin ve ashabının yolu nerede? Onun namazı, tesbihi ve adabı nerede?"

II. 3. 4. 3. "Müridin Cevap Vermesi, O Kınayan Kadını, Küfretmesi ve Boş Konuşmasından Dolayı Azarlaması"

Genç ona bağırdı ve dedi: "Apaydın günde, gece bekçisi de nerden çıktı?

[Şeyh Harakânî'nin müridi o genç]

Erlerin nuru doğuyu ve batıyı kuşattı; gökler hayretten secde etti.

[İlâhî er/ kâmil mürşid]

(2070) Hakk'ın güneşi Koç burcundan yükseldi; güneş utancından çarşafın altına girdi.

Senin gibi bir şeytanın saçmalıkları; beni bu dergahın eşiğinden hiç geri çeviri mi?

Ben bulut gibi bir rüzgarla gelmedim ki bir tozla bu eşikten geri döneyim.

Buzağı, o nurla kerem kıblesi oldu; o nursuz kıble inkâr ve put oldu.

[Eğer bizzat buzağı/put hakikat nuruyla aydınlanırsa kerem ehlinin kıblesi olur. Eğer kıble dahi hakikat nurunda mahrum kalırsa küfür ve putperestliğin odağı olur.[92]]

Hevesten gelen ibâhîlik, sapıklıktır; Allah'tan gelen helâllik ise kemâldir.

---

87 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 560.

88 Aynı yer.

89 Muhammed Cevâd Meşkûr, Ferheng-i Firek-i İslâmî, Bunyâd-i Pejûhişhâ-yi İslâmî, Tahran 1375 hş., s. 4-5.

90 Seccâdî, Ferheng-i 'İrfânî, s. 9.

91 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 560-61; krş Ayrıntılar için bk. Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 333.

92 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 563

[Nefsin arzusuyla bazı şeyleri helâl görmek sapıklıktır; helâl görmek İlâhi izinle olursa kemâlin kendisidir. "Ameller niyetlere göredir" hadisine uygun düşmesi önemlidir. Bu beyitteki *ibâhîlik* lügat anlamıyla kullanılmıştır.[93]]

(2075) O sınırsız nurun parladığı tarafta; küfür imana dönüştü ve şeytan Müslüman oldu.

[Vahdaniyet nurunun parladığı yerde, küfür kalmaz; hatta küfrün karanlığı yok olur. Nefs-i emâre bile sâlike/sahibine teslim olur. Sûfilerin içeriğine çok önem verdikleri, "Benim şeytanım elimle Müslüman oldu" hadisinden iktibas vardır.[94]]

Yüceliğe mahzardır ve Hakk'a lâyık mahbûbdur; bütün ulu meleklerden öne geçmiştir.

[Hakiki şeyh İlâhî izzetin mahzarı Hakk'ın dergahı mahbûbudur. Bütün meleklerden hatta ulu meleklerden de üstündür.[95]]

Âdem'e secde edilmesi, onun önde oluşunun ifadesidir; kabuk daima öze secde eder.

Ey kocakarı! Hakk'ın mumunu üflüyorsun; Ey ağzı kokulu, hem sen yanarsın, hem başın.

["Allah'ın nurunu ağızlarıyla (*üfleyip*) söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar de Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez" âyetine işaret vardır.[96]]

Deniz köpeğin ağzından hiç pislenir mi; güneş üfürmeyle hiç söner mi?

(2080) Zâhire göre de hüküm veriyorsan; bu aydınlıktan daha açık olanı nedir? Söyle.

Bu zuhûr karşısında, bütün zahirler, son derece eksik ve kusurludur.

[İlâhî zuhûr]

Hakk'ın mumunu üfleyen kişi; burnunu yakar, mum hiç söner mi?

Senin gibi yarasalar, bu dünyanın güneşten yetim kalacağına dair çok rüya görür.

[Zâhir ehli, şeyhlerin vilâyet ve hidâyet güneşinin sönmesini isterler.]

Ruh denizlerinin sert dalgaları; Nuh tufanında olanın yüz kattır.

[Ruh denizlerinin sert dalgaları yani, kâmil insanın kahir ve satveti; Ruhu'l-kuds'ün celâli tecellileri, Nuh tufanıyla asla mukayese edilemez.[97]]

(2085) Ancak Ken'ân'ın gözünde kıl bitti; Nuh'u ve gemiyi bıraktı dağa sığındı.

[Cehalet ve nefis arzusu Hz. Nuh'un oğlu Ken'ân'ın basiret gözünü kör edince…[98] "Gemi dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (*Sen de*) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma! Diye seslendi. Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (*Nuh*): 'Bugün Allah'ın emrinden (*azabından*) merhamet sahibi Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur' dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu."[99]]

Bir yarım dalga, o zaman dağı da Ken'ân'ı da aşağılığın dibine kadar yuttu.

Ay, ışık saçar, köpek havlar durur; köpek ay ışığından otlak nasıl yapar?

Gece gidenler ve yürümede ayın yoldaşı olanlar, köpeğin havlamasıyla gitmeyi bırakırlar mı hiç?

Parça bütüne doğru ok gibi koşar; her kokmuş kocakarı için nasıl durur?

93 Bk. aynı yer. Ayrıntılar için bk. Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 334-35.

94 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, V, 91-92; VI, 563.

95 A.g.e., VI, 564.

96 Kur'ân-ı Kerîm, et-Tevbe 32; Saff 8; ayrıca bk. Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 336.

97 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 565.

98 Bk. aynı yer.

99 Kur'ân-ı Kerîm, Hûd 42-43.

[Parça/cüz/sâlikler ("tasavvufta mertebe-i sâniye, mertebe-i esmâ ve sıfat, kesret ve ta'ayyunat anlamına"), bütün/kül/kâmil mürşitler peşinde süratle giderler, saçmalıklara aldırmazlar.[100]]

(2090) Şeriatın canıyla takvanın canı âriftir; mârifet, geçmişteki zahitliğin ürünüdür.

[Ârif billâh şeriatın ve takvanın ruhudur; mârifet de önceden yaşanan zühdün mahsulüdür.[101]]

Züht ekin ekmeğe çalışmaktır; mârifet o ekinin yeşermesidir.

[Züht tane, mârifet de mahsuldür.[102]]

Öyleyse çaba ve inanç bedense, bu ekmenin canı bitki ve hasattır.

İyiliği emretmek de odur, iyi de odur; sırları açan da odur, açılan -sır- da o.

[Kâmil insan/mürşid, burada Mevlâna'nın yorumu ve kendi müridinin diliyle yani Şeyh Harakânî, bütün hakikatleri hâvidir, bütün sırların denizidir. O hâlde Hakk'ın ölçüsü ve dinin kıstası, odur.[103]]

Bugünümüzün ve yarınımızın padişahıdır; kabuk daima güzel özün kuldur.

(2095) Şeyh, "Ene'l-Hak" deyip amacına ulaştığında, o zaman bütün körlerin boğazını sıktı.

[Hallac-ı Mansûr, "ene'l-Hak" deyip sonuna kadar sözünde sâdık kalarak şahâdet mertebesine varınca, bu kararlılıkla bütün katı kalplilerin boğazını sıktı. Bu sözün Bâyezîd veya Harakânî'ye ait olduğunu söyleyenler de vardır.[104] Aslında Harakânî de dahil, çok sayıda ünlü sûfî aynı sözleri tekrarlamış yahut aynı anlamda sözler söylemiştir. Ancak bedelini canıyla ödediği için Hallac'ın sembolü oldu. Nitekim devrin en ünlü sûfilerden Ebû Sa'îd-i Ebu'l-Hayr'la ünlü görüşmesinde Harakânî ona defalarca "sen Hak'sın" demişti.[105]]

Kulun "ene"si "lâ"da yok olunca, o zaman ne kalır? Sen düşün. Ey inkârcı!

[Kulun varlığı/mecazî varlık yok olunca, geride ne kalır? Düşün. Sadece hakiki/Hak kalır. O hâlde "ene'l-Hak" diyen Hak'tan başkası değildir[106]]

Gözün varsa aç, bak. Yoktan sonra peki artık ne kalır?

[Eğer gören gözün varsa aç bak! *Lâ*/yokluktan sonra bir şey geride kalır mı? Eğer *lâ ilâhe illâ Allah*'ın hakikati bir kulun vücuduna yansırsa, onun mecâzî varlığı kesinlikle yok olur fenâ makamına ulaşır ve artık *lâ*'dan sonra, Allah hariç bir varlık kalmaz.[107]]

Aya veya göğe tüküren dudak, boğaz ve ağız kesilsin!

[Hak erlerine zarar ve eziyet vermeye çalışan, hakikatte ayağına balta vurmuş sayılır. Şu âyetin mazmununa işaret vardır: "Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Halbuki kişi, kazdığı kuyuya kendi düşer…"[108]]

Şüphesiz tükürük, yüzüne geri döner; tükürük göğe doğru yol bulamaz.

(2100) Ebû Leheb'in ruhuna "Tebbet" –lâneti yağdığı gibi kıyamete kadar ona Hak'tan tükürük yağar.

[Şu âyetten lafzî iktibas vardır: "Ebu Lehebin iki eli kurusun! Ve kurudu da."[109]]

---

100 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 567; Cebecioğlu, Tasavvufi Terimler ve Deyimler Sözlüğü, s. 191.

101 Aynı eser, 566; Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 336.

102 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 566.

103 Aynı eser, aynı yer.

104 Aynı eser, VI, 567.

105 Bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 117 vd.

106 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 568.

107 Aynı yer..

108 Ku'ân-ı Kerîm, Fâtır 43; krş. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 568.

109 Ku'ân-ı Kerîm, Tebbet 1.

Padişahın saltanatı davul ve sancaktır; ona obur diyen, köpektir.

[Bu beyitte, Harakânî'nin Ebu'l-'Abbâs Kassâb-i Âmulî'nin onu kendisine halife tayin ettiği hususa işâret ettiği anlaşılmaktadır. Kassâb'ın vefat etmeden on gün önce, hizmetçisine şöyle dediği kaydedilmiştir: "Harakân'a git, orada zikirle süslü fakat gözden ırak bir adam vardır; kendisine Ebu'l-Hasan-i Harakânî derler; ona selamımı söyle ve deki: 'Bu davulu ve bayrağı, Yüce Allah'ın izni ve yardımıyla, senin dergahına gönderdim, yeryüzü ehlini sana teslim ettim ve ben gittim"'.[110] Yahut, "Bu pazarımız Harakân'a taşınacak." demişti; yani, manevî yolculuk ve ziyaret, Harakânî'ye yapılacak.[111]

Ayrıca Harakânî'nin hanımı, daha önce geçen 2060. beyitte "davulunun sesi memleketin etrafına yayılmıştır" ve 2062. beyitte Şeyh Harakânî için "obur" demişti. Ama Mevlâna, davulun ne anlama geldiğini ustalıkla anlatmış ve sonraki beyitte de dolaylı olarak Harakânî'nin cömertliğini dile getirmiştir.]

Gökler onun ayının kuludur; doğu ve batı, hepsi onun ekmeğini ister.

[Gökler, Şeyh Harakânî'nin ay gibi yüzünün kölesidir. Kâmil insanın hakikati bütün feleklerden ve evrenden daha üstündür. Doğu ve batının bütün insanları onun bereketiyle yiyip içerler. Yani bütün yaratıklar kâmil insanın aracılığıyla Rabbânî feyizlerden yararlanırlar.[112]]

Çünkü onun fermanında, "Sen olmasaydın" vardır; herkes onun nimetlerinden
ve bağışından yararlanır.

[Sûfîlerin kutsi hadis olarak bildikleri ve kendisinden çok yararlandıkları Hz. Peygamber hakkındaki şu cümleye işarettir: "Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdık." Hadisten lafzî iktibas vardır. Sûfîlere göre, Hakikat-i Muhammedî ve sırr-ı Ahmedî kıyamete kadar bâki kalır ve her bir asırda bir kişi veya kişiler/ kâmil mürşitler o hakikate mazhar olur.[113]]

O olmasaydı felek dönüşü, nuru ve meleğe mekân oluşu bulmazdı.
(2105) O olmasaydı denizler heybeti, balığı ve değerli incisi bulmazdı.
O olmasaydı yeryüzü içinde define ve dışında yasemin bulmazdı.

[Üç beyitte ve sonrakilerde bütün "o" veya "onun" zamirleri Harakânî'ye dolayısıyla insan-ı kâmile aittir.[114] Konunun başında da işaret edildiği gibi, Mevlâna ve ondan önce Hâce Abdullah-i Ensârî ve 'Attâr, Harakânî'yi, *kutb* veya *gavs* şeklinde nitelemişti. Belki de Mevlâna burada *kutb*un/Harakânî'nin sahip olduğu mânevî yetkileri dile getirmek istemiştir.[115]]

Rızklar da onun rızk yiyicileridir; meyveler, onun yağmuruna susamıştır.

[Zira suya doymuş meyveler bile insan-ı kâmilin feyizleri yağmuruna susamışlardır.[116]]

Dikkat et! Olan işlerde bu düğüm tersinedir; sana sadaka bağışlayana sadaka ver.

[Hakikatte sadaka veren asıl feyiz veren Allah'tır. Allah'ın velîleri ise buna aracıdır. Yani Hak'tan feyizleri alır halka verirler. Allah'ın yahut velînin halktan sadaka istemesi

---

110 Ebû'l-Fazl Reşîduddîn Meybudî, Keşfu'l-esrâr ve 'uddetu'l-ebrâr (nşr. Ali Asgar-i Hikmet), İntişârât-i İbn-i Sînâ, Tahran 1339 hş., VIII, 327.

111 Câmî, Nefehâtu'l-'uns, s. 292.

112 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 568. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s.

113 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, II, 267-68; VI, 569; Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 336.

114 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 570.

115 Ayrıca bk. Çiftçi, Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî I, s. 16 vd., 107 vd.

116 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 570.

ters düğümdür. Bu ve sonraki beyitte velîlerin asıl amaçları, insanın ruhî açıdan yücelmesini ve mânevî tekâmüle ulaşmasını sağlamaları olduğu vurgulanmıştır.[117]]

Senin bütün altın ve ipliğin fakirdendir. Haydi! Ey fakir! Zengine zekât ver.

(2110) O makbul ruhun eşi olan senin gibi bir utanç, Nuh'un nikâhındaki kâfir hanımı gibidir.

[Beyitte şu âyetlere işaret ediliyor: "Allah inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misâl verdi: Bu ikisi kullarımızdan iki Sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi.[118]]

Senin bu evle bağın olmasaydı şu anda seni parça parça ederdim.

O Nuh'u senden kurtarırdım, sonuçta kısasla şeref kazanırdım.

Ancak padişahlar padişahının evinde böyle bir küstahlık benden gelmez.

Git, bu yurdun köpeği olduğun için dua et; yoksa şimdi ben yapılacak olanı yapardım.

[Daha çok hoşgörülü, hümanist ve halim niteliklerle bilinen Mevlâna, bu ve bundan önceki ve sonraki birçok beyitte gazaba gelerek, müridin diliyle, hicivde de maharetini göstermiş ve bu türün en kabası olan *seket* sınırını bile zorlayacak tavırda bulunmuştur. Daha önce de işaret edildiği gibi, görünürdeki hedef Harakânî'nin hanımı olsa da hakikatte sûfîleri eleştiren kesimdir. Ama Harakânî hakkında tarafımdan yapılmış olan ayrıntılı araştırmada, ona ait bunlara benzer hiçbir kaba ifadeyle karşılaşılmadığını belirtmem gerekir.]

II. 3. 4. 4. "Müridin Şeyhin Evinden Geri Dönmesi, Halka Sorması ve Onların, "Şeyh Filan Ormana Gitmiştir" Diye Göstermeleri"

(2115) Ondan sonra o herkese Şeyh'i sordu; şeyh'i her tarafta aradı.

Sonra ona biri, "O ülkenin kutbu, dağdan odun getirmek için gitti," dedi.

O Zülfikâr düşünceli mürit, şeyhin arzusuyla ormana doğru gitti.

Şeytan adamın aklına, ayın tozda kaybolması için, vesvese getirmekteydi.

[Şeyh Harakânî'nin mehtap gibi varlığının, şeytanın vesvesesi tozunda kaybolması için şeytan sürekli müridin içine vesvese oluşturuyordu.[119]]

"Böyle bir kadını din şeyhi, neden evde yar ve arkadaş tutuyor?

(2120) Zıddın, zıtla dostluğu nasıl olur? Maymun, insanların önderiyle nasıl birlikte olur?"

O, tekrar ateşli bir "lâ havle" çekiyor: "Benim ona itirazım küfür ve kindir.

Hakk'ın tasarrufları karşısında ben kim oluyorum ki nefsim güçlük çıkarıp eleştirir?"

Nefsi, bu tanımadan dolayı, samanın dumanı gibi tekrar çabukça saldırıyordu.

[Şeyhin hanımını tanıdığı vaziyetten dolayı, nefs-i emmâresi samanın dumanı[120] gibi süratle aklına kötü fikirler getiriyordu.[121]]

"Şeytanın Cebrail'le ne ilgisi var ki onunla sohbetten söz arkadaşı olsun?

(2125) Halil, Azer'le nasıl anlaşabilir? Kılavuz, yol kesenle nasıl anlaşabilir?

---

117 Aynı yer.

118 Ku'ân-ı Kerîm, Tahrîm 10.

119 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 572.

120 Kâh-dûd (dûd-i kâh), saman dumanı anlamına gelen bu terkip, eskiden alacaklılar, borçludan alacakların alamayınca, bir miktar samanı götürür borçlunun kapsı önünde yakarlardı. Böylece halk da vaziyetten haberdar olurdu. Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 573.

121 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 572

II. 3. 4. 5 "Müridin, Muradını/Şeyhini[122] Bulması ve Şeyhle O Ormanın Yakınında Görüşmesi"

O bu düşüncedeyken ünlü Şeyh, bir aslanın üzerine binmiş olarak hemen önüne çıktı.
Kükreyen aslan, odununu taşıyordu; o kutlu da odunun üzerine binmişti.
Kırbacı, yücelikten erkek yılan idi; yılanı eşek kırbacı gibi, avucunda tutmuştu.
Sen kesin olarak bil ki mevcut olan her şeyh; sarhoş bir aslana binmektedir.

[Mevlâna bu ve sonraki beyitlerde velîlerin kerameti sırrını açıklamaya çalışmıştır. Her şeyh, yani kâmil velî sarhoş aslana binmiştir. Nefis, sarhoş aslana benzetilmiştir. İrşad makamına yücelen kişi, nefsine hâkimdir. Yani yırtıcı aslan gibi olan nefs-i emmâre'i/ vücudunu kontrol altına almıştır.[123] Şeyh Harakânî'nin şu sözü de aynı şeyi teyid eder: "Amel aslan gibidir; ayakla boynunu basarsan tilki kesilir."[124] Bazı kaynaklara göre, Ebu'l-Hasan'ın çağdaşı Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr, Bâyezîd-i Bistâmî'den söz ederken, onun aslana bindiğini, yılanı kamçı olarak kullandığını söylemiştir. Aslana binmekle ilgili başka evliyâ menkıbeleri de mevcuttur. Seyyid Mahmûd-i Hayrânî (ö. 667/1268-69)'nin, bir aslana binip yılanı kamçı gibi kullanarak Hacı Bektaş'ı ziyarete gittiği, Hacı Bektaş'ın da bindiği duvarı yürüterek onu karşıladığı kaydedilmiştir. Gölpnarlı'nın da ifade ettiği gibi, "aynı olay, hatta zaman ve mekân kaydı gözetilmeden birçok kişiye isnâd edile gelmiştir."[125]]

(2130) Her ne kadar o hissedilse ve bu hissedilmese de; o, can gözüne kapalı değildir.

[O, yani Şeyh Harakânî'nin yırtıcı aslana binmiş olması açıkça hissedilip görünse ve bu, yani diğer velîlerin aslana binmiş olması hissedilmese de, basiret gözüne sahip olanlara gizli değildir.[126]]

Gaybı bilen gözün önünde, onların baldırları altında yüz binlerce aslan odun taşımaktadır.

[Şeyh Harakânî bir yerde şöyle der: "Allah'ın yeryüzünde öyle bir kulu vardır ki, Allah'ı anınca, yabanda bütün aslanlar (korkudan) altlarına kaçırırlar, denizde balıklar yüzmez olur ve gökteki melekler de dehşete kapılırlar; gök, yer ve melekler onun (nuruy)'la aydınlanırlar."[127]]

Ancak Allah, (*kâmil*) adam olmayan da görsün diye birer birer hissettirir.
O padişah, müridi uzaktan gördü ve güldü; dedi: "Ey şeytana aldanmış, onu dinleme."
O ulu, onun içinden geçeni bildi; kalp nuruyla bilmek de ne güzel bir kılavuzdur.

[Velîlerin kalpleri, nefsâniyet kirinden temizlendiği için, diğer insanların içinden geçen en gizli şeyler bile, onların kalpleri aynasında görülür.[128]]

(2135) O hünerler sahibi, o ana kadar yolda onun başından geçenleri bir bir okudu.
Ondan sonra o güzel söz söyleyen; kadının inkârı meselesi hakkında ağzını açtı:

---

122 İran'da murşid yerine daha çok murâd kelimesi kullanılır. Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 337.

123 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 574-5; Nicholson, Şerh-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 2128.

124 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 241.

125 Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, VI, 331. Gölpınarlı, Ebû Saîd'in bu hususu, Kelîmât-ı Kudsiyye-i Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça yazmalar, mecmûa nr. 1056, varak 110) anlattığını kaydetmiştir..

126 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 575.

127 'Attâr, Tezkiretu'l-evliyâ, II, 231.

128 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 576.

"O tahammül, nefsin arzusundan değil; o, senin nefsinin hayâlidir, orada durma.
Sabrım, o kadının yükünü çekmeseydi; erkek aslan angaryamı çeker miydi?
Hakk'ın yükleri altında sarhoş ve kendinden geçmiş, yarış hâlindeki yük devesiyim.
(2140) Ben, emir ve buyrukta yarı ham kişi değilim ki halkın kınamalarını düşüneyim.
Zâhirimiz ve bâtınımız onun buyruğundadır; canımız yüzüstü koşarak onu aramaktadır.
Bekarlığımız ve evliliğimiz arzudan dolayı değildir; bizim canımız Hakk'ın elinde mühre/zar gibidir.
O ahmağın ve onun gibi yüz kişinin nazını çekerim; bu ne renk aşkından, ne de koku sevdasındandır.
Bu kadarı bizzat talebelerimizin dersidir. Bizim savaştaki haşmetimiz nereye kadardır? Nereye kadar!

[Talebelerimiz/müritlerimiz bile ahmakların nazını çekerler. Bizi artık sen düşün.[129]]

(2145) Kendisine yol bulunmayan Hak ayının göz alcı ışığından başka bir şeyin olmadığı yere kadar.

[Haşmetimiz, mekânın sığmadığı yere, İlâhi tecellîlere kadar.[130]]

O yer bütün düşünce ve tasavvurlardan uzaktır; nurun nurunun nurunun nurunun nuru.

[Beşerin düşüncesi ve tasavvuru sahası dışında olan bir mertebededir. Yani Allah'ın zâtı mertebesi beşerin aklı ve düşüncesi sınırı dışındadır. sadece "nur içinde nurdur" yahut "nur üstünde nurdur" denebilir.[131]]

Sözü çirkin huylu arkadaşla uzlaşman amacıyla senin için alçalttım.

[Ey müridim! Senin hatırın için, senin de kötü huylu eşine tahammül etmen için, sözü basit söyledim.[132]]

Böylece "sabretmek genişliğin anahtarıdır" diye darlık yükünü gülerek ve hoşça taşırsın.
Bu alçakların alçaklığıyla uzlaşırsan sünnetlerin nuruna ulaşırsın.
(2150) Çünkü peygamberler alçakların eziyetini çok görmüşlerdir; böyle yılanlardan çokça kıvranmışlardır.
Zira bağışlayıcı Allah'ın ezeldeki isteği ve buyruğu tecelli ve meydana çıkmak olunca.

[Bu beyit bir şart cümlesi, sonraki beyit ara cümle ve onu takip eden başlıktan sonraki beyit de cevap cümlesi hükmündedir.]

-Zıt zıddı olmadan görünemez; o benzersiz padişahın bir zıddı yoktur-
"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" âyetindeki hikmet,
Binaenaleyh padişahlığına bir ayna olması için gönül sahibi bir halife yarattı.
Sonra ona sınırsız berraklık verdi; daha sonra ona karanlıktan bir zıt oluşturdu.
(2155) İki bayrak dikti, beyaz ve siyah; biri âdem diğeri yoldaki iblis.
O iki büyük ordugâh arasındaki mücadele ve savaşta olan oldu.[133]

129 Aynı eser, VI, 578.
130 Aynı yer.
131 Zemânî, Şerh-i Câmi'-i Mesnevi-yi Ma'nevî, VI, 578.
132 Aynı yer.
133 Mesnevi-yi Ma'nevî (Nicholson'ın neşri), s. 1013-1017; Mesnevî (çev. Adnan Karaismailoğlu), II, 361-64.

Abstract

Shaikh Abu'l-Hasan 'Alî b. Ahmad of Kharaqân (who died at 525/1033) is one of the famous Sûfies. The Mowlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî (died at 670/1271) who see him the *kutb* of his age, like another mystic authors, mentoined by respect about him and he occured his some sayings and his epics in much place in the *Mathnavî* and he interpreted them. The Rûmî's shaiks Şams al-Dîn Tabrîzî (who get lost 645/1247) also mentoined by respct about Kharaqânî and he occured his some sayings and his epics in the Maqâlât. In this article, it will be investigated that the ideas and descriptions of the two famous Sûfi abaout shaikh Kharaqânî and his sayings mentoined by them.

Keywords: Abu'l-Hasan Kharaqânî, Mowlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî Şams al-Dîn Tabrîzî, Abû Yazîd, Uvaysî, wife of Kharaqânî, Kharaqânî and lion.